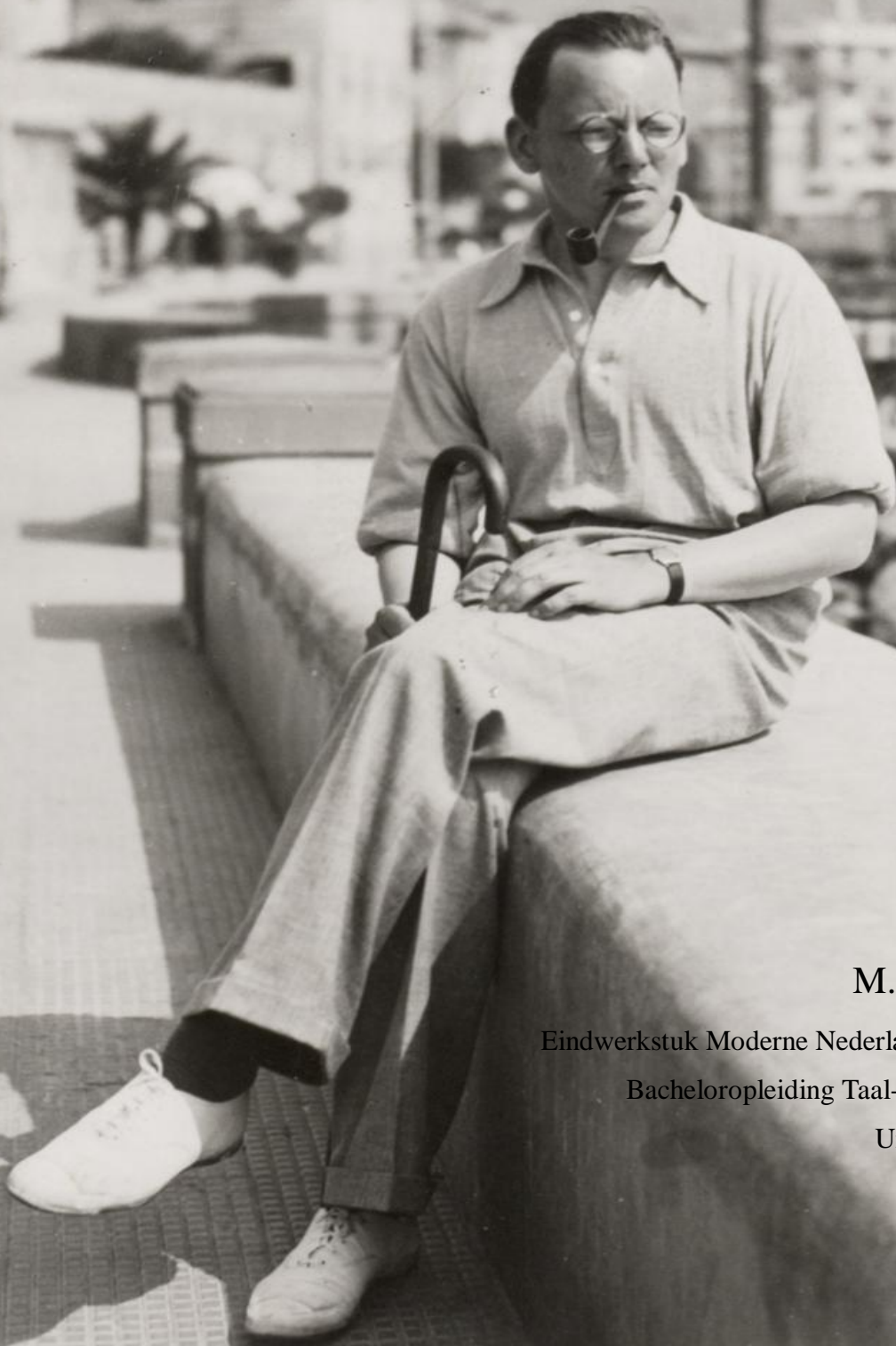

Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet...

Een onderzoek naar verborgen betekenis in Menno ter Braaks Hampton Court

M.C. van Asselt

Eindwerkstuk Moderne Nederlandse Letterkunde

Bacheloropleiding Taal- en cultuurstudies

Universiteit Utrecht

Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet...

Een onderzoek naar verborgen betekenis in Menno ter Braaks Hampton Court

M.C. van Asselt

Eindwerkstuk Moderne Nederlandse Letterkunde

Bacheloropleiding Taal- en cultuurstudies

Universiteit Utrecht

April 2011

Studentnummer: 0368474

Begeleider: Dr. J.H.M. Anten

Foto: fotocollectie Menno ter Braak Letterkundig Museum

Inhoudsopgave

Inleiding	7
1. Algemene zaken	
a. Menno ter Braak.....	9
b. Hampton Court.....	11
2. Interpretatie	
a. Contemporaine receptie.....	15
b. Duiding	16
c. Een kwestie van geaardheid.....	17
d. Dr. Dumay verliest.....	32
3. Verborgen en verhuld	
a. Verhulling in Hampton Court.....	36
b. H.A.Gomperts.....	37
c. W.F. Hermans.....	43
4. Circumstantial evidence	
a. De dandy.....	45
b. Vrouwen en seksualiteit.....	47
c. Homoseksualiteit.....	51
Conclusie	53
Bibliografie	54

Inleiding

Literatuurinterpretatie is een wat vreemde bezigheid. Wetenschappers houden zich op allerlei manieren bezig met het onderzoeken, interpreteren en classificeren van teksten. Gaat men hierbij vooral op zoek naar de schrijver achter het werk of moet men juist de lezer als uitgangspunt nemen? Moet men trachten de tekst onder te brengen in een stroming, door zich te concentreren op typische kenmerken? Moet de tekst kwalitatief beoordeeld worden?

Tegenwoordig gaat men in de literatuurwetenschap vaak uit van een dialoog tussen interpreter en tekst waarbij de interpreter eigenlijk alle bovenstaande manieren als interpretatiekader zou kunnen gebruiken, beperkt door Gadamer's 'horizon' en '*Wirkungsgeschichte*', oftewel de grenzen van het eigen referentiekader en de vooroordelen die ontstaan door de betekenisgeschiedenis van een tekst. De betekenis van een tekst wordt bepaald door de vragen die de interpreter eraan stelt. Verschillende vragen aan een tekst resulteren in verschillende betekenissen van die tekst.¹ Er kunnen zodoende vele interpretaties, invalshoeken en meningen naast elkaar bestaan die uiteindelijk alle iets toevoegen aan het begrip van een tekst, maar tegelijkertijd zo persoonlijk zijn dat ze nooit als hard bewijs kunnen gelden. Natuurlijk zijn de mogelijke vragen die een interpreter in zijn onderzoek stelt altijd gebonden aan de grenzen van de tekst, maar ze moeten mijns inziens proberen iets nieuws te belichten. Persoonlijk neem ik daarom graag risico's. Ik wil daar onderzoeken waar het wringt.

Een jaar geleden kwam ik voor het eerst in aanraking met Menno ter Braak. Tijdens een volledig aan hem gewijde cursus lasen we vele teksten van zijn hand, waaronder zijn eerste roman *Hampton Court*. Bij de eerste lezing van deze tekst viel me eerlijk gezegd nog niet zoveel bijzonders op. Ik liet me dan ook sterk leiden door de '*Wirkungsgeschichte*' van de reeds bestaande interpretaties en meningen over het werk. Toen ik voor de te schrijven nota destijds deze roman tot onderwerp koos, ging ik zelf grondiger lezen. Dit bracht me op het spoor dat het thema van seksuele geaardheid een rol speelt in deze roman. Hoewel ik destijds de conclusie trok dat *Hampton Court* te lezen was als een gecodeerde coming-out, accepteerde ik achteraf dat het me niet goed gelukt was deze interpretatie op overtuigende wijze aannemelijk te maken. Toch liet het onderwerp mij niet los; hier wrong iets! Ik heb me daarom in dit eindwerkstuk meer tijd en ruimte gegund om te proberen een verdieperder, completer en genuanceerder beeld van de kwestie te schetsen.

Hoe dieper je graaft, hoe lossere de grond onder je voeten soms lijkt te worden. Zo nu en dan leek ik steeds dieper weg te zakken in het drijfzand dat ik door mijn zoektocht zelf veroorzaakte. De enorme brij van informatie - feiten en observaties, ideeën en gevoelens - heb ik geprobeerd zo overzichtelijk mogelijk te presenteren, zodat het verslag van mijn onderzoek ook voor diegenen die

---

¹ Brillenburg Wurth, Kiene en Ann Rigney [red.], *Het leven van teksten*. Amsterdam 2008 [2006], p. 271-275.

niet ingelezen zijn te volgen is.

Ik begin met het behandelen van een aantal algemene zaken; de beschrijving van het verloop van Ter Braaks leven tot aan de publicatie van *Hampton Court* en een samenvatting van dit werk. Vervolgens ga ik in het tweede hoofdstuk in op de receptie van *Hampton Court* en de gangbare interpretatie van de roman als een bewustwordingsproces waarbij de relatie tussen gewoon- en ongewoonheid een rol speelt. Daar voeg ik dan mijn interpretatie met het nieuwe element van een geaardheidskwestie aan toe en sta naar aanleiding hiervan even stil bij Ter Braaks tweede roman *Dr. Dumay verliest...* In hoofdstuk 3 behandel ik het thema verhulling in Ter Braaks werk en leven. Daarbij bespreek ik de kwestie Gomperts uitgebreid, omdat homoseksualiteit ook in zijn omstreken onderzoek naar het verhulde anti-semitisme van Ter Braak een rol speelt. Tevens maak ik een uitstapje naar Hermans, die in zijn kritiek op Ter Braak eveneens de mogelijkheid van homoseksuele gevoelens suggereert. De onderwerpen van het laatste hoofdstuk dienen als *circumstantial evidence*. Niet om glashard te bewijzen dat Ter Braak (latent) homoseksueel zou zijn geweest, dat is onmogelijk en bovendien gaat het me daar niet om, maar om een achtergrond te schetsen waartegen de rol die seksuele geaardheid zou kunnen spelen in de roman aannemelijker wordt.

1. Algemene zaken

a. Menno ter Braak

Menno ter Braak wordt op 26 januari 1902 te Eibergen geboren als eerste zoon van dokter Hendrik Ernst Gerrit ter Braak en Geertruia Alida ter Braak-Huizinga. Het doktersgezin breidt zich in de jaren daarna rap uit met achtereenvolgens Wim, Tine, Jan en Truida. Menno verlaat de lagere school in Eibergen voordat deze afgerond is om naar de ULO-school in Winterswijk te gaan. Hij vervolgt zijn opleiding aan het gymnasium te Tiel, waar hij van 1915 tot 1921 bij zijn oom Jan Gerrit ter Braak en diens vrouw inwoont. Hoewel zijn biografie vermeldt dat hij hier een zorgeloze tijd beleeft en benadrukt wordt hoe goed de jonge Ter Braak het op school doet², staan vooral de eerste jaren van deze tijd aan de Latijnse school tevens sterk in het teken van onzekerheid. Menno ter Braak heeft zich altijd lichamelijk inferieur gevoeld ten opzichte van zijn sportievere leeftijdgenoten. Steeds 'voelde hij zich vernederd en minachtte hij zichzelf als een bleke, verlegen en bebrilde outcast.'³ Hiertegenover staat dat hij tijdens zijn gymnasiumtijd ontdekt dat zijn sterke geestelijke vermogens hem een uitweg bieden. Al op jonge leeftijd lijkt hij een dubbel gevoel van zowel minderwaardigheid als superioriteit te ontwikkelen. De worsteling met zichzelf en zijn identiteit is een rode draad in het leven van Ter Braak.

Bij aanvang van zijn studie geschiedenis aan de stedelijke universiteit van Amsterdam doet Ter Braak een poging lid te worden van het studentencorps. De beproevingen tijdens de ontgroening worden hem echter te veel en hij vlucht terug naar de provincie. Dit drama heeft grote impact. 'Nu wist Ter Braak, door deze ingrijpende gebeurtenis, dat het leven op de meest onverhoedse momenten 'plotseling een cynische grap kan schijnen'. Hij had verloren, hij voelde zich verloren en dacht dat het leven hem altijd weer verraden kon'⁴ Hoewel deze *realitycheck* voor Ter Braak een traumatische ervaring is en een depressie veroorzaakt, komt hij de gebeurtenis te boven en verloopt zijn studententijd succesvol. Hij wordt redacteur van *Propria Cures*, sluit vriendschap met D.A.M. Binnendijk, schrijft voor *De Vrije bladen* en mengt zich in het literair-culturele netwerk van Amsterdam, hoewel hij tegelijkertijd toch altijd een beetje het buitenbeentje lijkt te blijven. Tijdens de studententijd doen zich nog een aantal curieuze gebeurtenissen voor in Ter Braaks leven die het noemen waard zijn. In 1925 wordt hij verliefd op de elf jaar oudere en reeds getrouwde Jo Planten-Koch. Deze Jo weet de gesloten Menno ter Braak te raken en tussen hen speelt zich iets af van een vage affaire die bijna vier jaar aanhoudt. Eerder in hetzelfde jaar heeft Ter Braak wederom een inzinking te verwerken gehad. In augustus onderneemt hij namelijk een reis naar Cambridge om een cursus Engelse taal- en letterkunde te volgen. Door omstandigheden kan geen van zijn vrienden hem vergezellen en zodoende wordt het zijn eerste reis alleen naar het buitenland. Zodra hij in

---

2 Hanssen, L., *Leven in geleende tijd. Over Menno ter Braak*. Eibergen 1992. p. 14.

3 Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000. p. 138.

4 Ibidem, p. 187.

Engeland arriveert wordt hij echter overvallen door een soort paniekaanval, waarop hij onmiddellijk terugkeert naar Nederland en een tijdje in depressieve stemming verkeert. Op 6 december 1926 doet Ter Braak doctoraalexamen en anderhalf jaar later promoveert hij cum laude met een proefschrift over de middeleeuwse Duitse keizer Otto III.

Na zijn afstuderen geeft Ter Braak lezingen over literatuur en film (hij is medeoprichter van de Nederlandse Filmliga), maar omdat hij daar nauwelijks van kan leven, wordt hij daarnaast uit pure broodnood docent Nederlands en geschiedenis. In 1928 begint Ter Braak zijn leraarschap met een korte periode van lesgeven aan een HBS te Amsterdam. Begin 1929 wordt de bundel filmopstellen *Cinema militans* uitgegeven, maar deze publicatie blijkt geen groot succes en hij blijft genoodzaakt zijn geld te verdienen als leraar. In april van dat jaar krijgt Ter Braak een tijdelijke aanstelling op de Rijks HBS van Zaltbommel en hij gaat weer bij zijn oom en tante in Tiel wonen. In deze tijd ontmoet hij de jonge Hanneke Stolte met wie hij zich hals over kop verlooft. Vanaf september 1929 heeft Ter Braak een vaste aanstelling als leraar op het Rotterdamsch Lyceum en hij verhuist naar deze stad. Begin 1930 wordt *Het Carnaval der Burgers* uitgegeven, opgedragen aan Jo Planten-Koch. Deze opdracht aan een andere vrouw zorgt voor frictie in de relatie tussen Menno en Hanneke en een paar maanden later verbreekt zij de verloving.

Hoewel in *Het Carnaval der Burgers* de nadruk nog ligt op het dichterschap ten opzichte van het burgerschap, ontstaat in deze periode bij Ter Braak een sterk verlangen om 'gewoon' te zijn. Léon Hanssen spreekt in het eerste deel van zijn biografie over het jaar 1930 als een breekpunt in het leven van Ter Braak. 'Hij voelde als nooit tevoren het onoplosbare conflict dat hem nu eens de huiselijke gezelligheid deed waarderen dan weer daarvan deed wegvlugten'⁵ Ter Braak heeft zich de positie van kritische, beoordelende en relativiserende buitenstaander verschaft, maar het gevoel van nergens echt bij te horen en daardoor niet gelukkig te zullen worden, neemt hem in beslag. Zijn eeuwige zoektocht naar zelfbevrijding brengt hem nu op het pad van de eenvoud. Deze 'omslag' van Ter Braak houdt wellicht ook verband met de invloed van de nieuwe vriendschap met Charles Edgar du Perron, met wie hij in 1932 samen met Maurice Roelants het literair tijdschrift *Forum* opricht. Zijn volgende project is echter eerst een roman 'waarvan de held de eerste stoot krijgt van de 'carnavalswaarheid'. Een roman waarin de hoofdpersoon eenzelfde soort ontwikkeling doormaakt als Ter Braak en tot het inzicht, 'de carnavalswaarheid', komt 'dat ieder mens een burger is – en blijft, of hij nu hoog springt of laag.'⁶ In februari 1931 voltooit hij zijn debuutroman *Hampton Court*.

---

5 Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000. p. 463.

6 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 30.

b. Hampton Court

Hampton Court is te zien als een uitwerking van *Het Carnaval der Burgers*. Het is een fictionele weergave van de problematiek waarmee Ter Braak op dat moment worstelt. Hoewel men officieel romanpersonages en de schrijver nooit over één kam mag scheren, wordt algemeen aangenomen dat er veel van Ter Braaks persoonlijke ontwikkeling in het verhaal terecht is gekomen. Zelf zegt hij erover in een brief aan Hanneke Stolte 'Het is min of meer een autobiografie, maar toch heel willekeurig omgefantaseerd'⁷ en in *Politicus zonder Partij* bespreekt hij zijn voornemen om een roman te schrijven 'die de gelijkenis van 'burger' en 'dichter' als een gebeurtenis van zuiver persoonlijke aard moest aanschouwelijk maken.'⁸

In *Hampton Court* draait het om Andreas Laan. Deze jonge rechtenstudent keert vervroegd en in alle staten terug van zijn reis naar Engeland. Zijn crisis is begonnen bij de fontein in de parktuin van het paleis van Hampton Court, waar hij plotseling overvallen wordt door een gevoel van totale leegte en vervreemding. Hij beleeft hier een soort existentiële ervaring die zijn wereld op zijn kop zet en waarna niets meer is zoals het was. Om zijn oude gewone ik en zijn zekerheden terug te vinden keert hij terug naar de provincie, naar zijn ouderlijk huis. Maar de visioenen uit Hampton Court blijven hem achtervolgen en hij realiseert zich dat het gaat om iets wat altijd al in hem heeft gezeten en, nu het eruit komt, de dingen blijvend heeft veranderd.

Om voor zichzelf orde op zaken te stellen en een nieuw leven te kunnen leiden ziet hij zich genoodzaakt zijn verlovings met Eline te verbreken. Hij meent echter dat hij haar zijn werkelijke motivatie niet kan vertellen en zint op 'behoorlijke argumenten' waarmee hij haar kan 'bedriegen'. Zonder duidelijk plan gaat hij op koninginnedag naar de stad om er een punt achter te zetten. Op haar meisjeskamer loopt de spanning op. Eline vraagt en huilt. Andreas zwijgt, staart en troost. Dan verschijnt er 'een derde' in de kamer, die Andreas, vlak voordat hij Eline toch weer wil kussen, wijst op het feit dat ook zij hem niet meer als dezelfde ziet, maar als 'een wildvreemde, sturende ander, waarvoor ze bang is en hoe langer hoe banger wordt.'⁹ Andreas is in de ban van deze hallucinatie die hem aan de gebeurtenissen bij Hampton Court doet denken. Hij schrikt op, als was hij in trance, wanneer Eline hem een stomp geeft en geschokt de kamer uit rent.

Andreas voelt zich even later op straat tussen de feestvierende menigte verlaten, leeg en vervreemd van zijn omgeving. Niet vanwege Eline, maar 'het was iets dat door alles heen sneed, wat hem tot nu toe gewoon en normaal had geleken.'¹⁰ Hij besluit dat hij afleiding nodig heeft en gaat hiernaar op zoek door langs te gaan bij zijn goede vriend Diederik van der Vegte die ook in de

---

7 Brief M. ter Braak aan J.M.B. Stolte, 6 februari 1931.

8 Braak, M. ter, *Politicus zonder partij*. 1934. p. 58.

9 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 42.

10 Ibidem, p. 47.

stad woont. Andreas treft Diederik in het gezelschap van Willem Reijmer, die Karel'tje genoemd wordt, en een hem nog onbekende derde: Otto van Haaften.

De ontmoeting met Van Haaften maakt zo'n enorme indruk op Andreas dat hij wederom van zijn stuk raakt. Het geruststellende gevoel van herkenning dat Diederiks kamer even tevoren nog bij hem had opgeroepen, is onmiddellijk weer verdwenen. Als in een vertraagde filmscène komt de uitgestoken hand van Van Haaften op hem af, terwijl hij haast geveld wordt door de gedachte dat deze vreemde derde iets met Hampton Court te maken moet hebben. De elegante vlerkachtige Van Haaften maakt Andreas zenuwachtig en in een discussie over Delfts blauw en vrouwen wordt hij door hem in zijn hemd gezet. Tegelijkertijd begint Andreas de hooghartige cynicus te bewonderen en de rest van de avond is hij nauwelijks in iets anders geïnteresseerd dan het scherp in de gaten houden van de vreemde. Wanneer het gezelschap zich naar een kroeg verplaatst, schaakt Andreas Maffie, een ex-vriendinnetje van Van Haaften.

De volgende dag gaat Andreas bij Diederik langs om hem uit te horen over Van Haaften en hij ontfutselt hem diens adres. Vol zenuwen belt hij op, maakt een afspraak onder het voorwendsel dat hij inlichtingen over Maffie zoekt en gaat bij Van Haaften langs. Ze spreken over van alles en nog wat en langzamerhand begint Andreas zich op zijn gemak te voelen. Zijn zenuwen maken plaats voor bewondering. Dan valt Andreas oog op een primitief beeld met een sterke uitstraling van mannelijke seksualiteit, waarvan de aanwezigheid hem doet huiveren. Van Haaften noemt dit beeld zijn generaal. Hij vertelt, dat hij hem eens cadeau kreeg van zijn broer en hem al jaren met zich meesleept. 'Hij is een groot zwak van me.'¹¹ Hij is zo gehecht aan zijn generaal, omdat het beeld voor hem een persoonlijke openbaring representeert. Toen hij jong was en hij zich plotseling zo geestelijk verloren voelde dat hij zijn relatie wel moest verbreken, kwam de generaal in zijn leven alsof het voorbestemd was. De duidelijke parallel met zijn eigen recente belevingen en emoties ontgaat Andreas niet en brengt ook bij hem een openbaring teweeg.

In Andreas jubelde iets, iets dat weer geen woorden kon vinden, maar bewoog tussen: hosannah, hallelujah, Hampton Court, de Waarheid, de Waarheid, ja, ja, ja, ja, ja!! Is het dan zo, is het werkelijk zo, is de vlerk, is de schurk ... de Waarheid? Alle angst, alle onzekerheid, alle deftigheid, alle scrupules: alles verbleekt voor het licht der Waarheid, voor de generaal, voor de genade en de openbaring. ... Diep, verlost, haalde Andreas adem; hij was zelfs Van Haaften vergeten, zo stralend en helder goot zich het licht over hem uit: hij heeft gelijk, hij heeft gelijk!¹²

---

11 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 69.

12 Ibidem, p. 76, 77.

De ontmoeting met van Haaften verandert het leven van Andreas; hij studeert niet meer, komt niet meer tot lezen en laat zijn andere vrienden links liggen. Hij brengt het grootste deel van zijn tijd door met Van Haaften of met Maffie, waarbij hij deze twee 'levens' zoveel mogelijk gescheiden probeert te houden. Van Haaften heeft tijdens hun dagelijkse ontmoetingen met zijn cynisme een grote invloed op Andreas. Hij breekt gevestigde reputaties en heilige huisjes af, zoals het geloof in de goedheid van zijn ouders, en ontleedt de wereld van de burger meedogenloos.

Het leven met handschoenenverkoopster Maffie daarentegen draait om gewone 'kleinigheden' en vooral om erotiek; zij vormt voor Andreas een soort banale, luchtige zekerheid, waarvan hij geniet maar die hij ook een komedie noemt. Langzamerhand ontstaat er verwarring. Andreas voelt dat hij moet kiezen tussen deze twee levens, die niet kloppen met elkaar. Hij organiseert het weliswaar handig, maar voelt zich ook een amfibie. Andreas verandert; hij is minder passief en kijkt kritischer naar Van Haaften, die hij steeds minder op een voetstuk plaatst. Tijdens een vrijpartij met Maffie vecht hij in gedachten met Van Haaften.

Wanneer hij in een droom een link legt tussen Eline en Hampton Court, ziet hij dat verband als een Freudiaans teken van zijn onderbewuste en het laat hem niet meer los. Hij denkt overal het gezicht van Eline te zien en wil haar terugzien om haar alsnog uitleg te geven in plaats van te zwijgen en staren zoals hij destijds heeft gedaan. De droom maakt hem ook duidelijk dat hij van Maffie af moet; de komedie is uitgespeeld. Doordat hij zich van haar losmaakt, verandert ook zijn houding tegenover Van Haaften nog sterker. Hij is niet meer bang voor hem, zij staan meer op gelijke voet en 'hij zou hem nu op de schouder kunnen kloppen en 'Otto' zeggen, zonder enig bezwaar'¹³ Bij een voorstelling van het studententoneel, waar Andreas en Van Haaften samen naartoe gaan, vindt een toevallige ontmoeting met Eline plaats.

Na een week wikken en wegen besluit hij haar op te zoeken. In haar kamer binnengelaten door het dienstmeisje wacht hij op haar; als hij hoort dat ze met een andere man naar boven komt, verstopt hij zich achter een gordijn. Dan herkent hij de stem van de andere man; het is Van Haaften! Andreas hoort hoe Van Haaften Eline vertelt dat hij zich afschuwelijk alleen heeft gevoeld, dat zijn hele houding een komedie is geweest, maar dat hij bij haar zichzelf durft te zijn en dat hij van haar houdt. Nu verschijnt Andreas zelf als 'een derde' in de kamer en staren zij hém als krankzinnigen aan. Hij loopt zonder een woord te zeggen de deur uit, de straat op, een park in.

Op een bankje vraagt Andreas zich af of hij ooit wel om iemand gegeven heeft, of dat hij slechts een onverschillige en oppervlakkige egoïst is. Hij denkt na over menselijk contact, over zijn relaties met de mensen om hem heen en over het waarom van alles wat er gebeurd is. Hij zoekt naar de sleutel van het geheim; een manier om niet slechts toeschouwer van, maar tegelijk deelnemer aan het leven te zijn.

---

13 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 123.

Een sjofel mannetje dat naast hem gaat zitten en twee broodjes eet, doet hem denken aan Hampton Court. Hij realiseert zich dat hij nooit met Eline, Maffie of Van Haaften over Hampton Court gesproken heeft. Hij was daar alleen en ging 'op de vlucht voor het allereenvoudigste, want het is moeilijk het zomaar aan te nemen, als een doorzichtig aquarium, het is gemakkelijker het hier en daar te zoeken.'¹⁴ Eigenlijk is dit de nacht van Hampton Court, 'maar er is iets verschoven. Ik heb geen verlangen meer om gewoon te worden. De mensen zullen niets meer aan mij merken, zo gewoon zal mijn ongewoonheid zijn. Allerlei dingen zal ik ondernemen. ...'¹⁵

---

14 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 145.

15 Ibidem, p. 144.

2. Interpretatie

a. Contemporaine receptie

Ter Braak werd gezien als een belangrijke woordvoerder van een nieuwe generatie schrijvers in het interbellum. Hij wilde zich afzetten tegen het idealistisch-realistische proza en de impressionistische 'mooschrijverij' en vond dat literatuur vooral moest draaien om de openbaring van 'de vent', het innerlijke, mensenkennis en psychologisch inzicht. Na een periode waarin vooral getheoretiseerd en gediscussieerd werd, zonder dat er werkelijk nieuw proza werd geschreven, verschenen in 1931 eindelijk de eerste romans van de hand van de nieuwe generatie. Met zijn romandebuut zou Ter Braak de theorieën over 'het nieuwe proza' in de praktijk brengen en naar de publicatie van *Hampton Court* werd dan ook gespannen uitgekeken.

De roman werd in de contemporaine kritiek overwegend negatief ontvangen. Veel critici gingen voorbij aan Ter Braaks literaturopvattingen en beoordeelden de roman enkel binnen hun eigen normen. Over het algemeen werd de roman te weinig realistisch gevonden en miste men idealistische kenmerken. Verscheidene critici merkten op dat Ter Braak niet genoeg afstand tot zijn personages had geschapen, dat de schrijver te zichtbaar bleef en dat *Hampton Court* eigenlijk geen roman is, maar een essay.¹⁶ Aan de 'vent' achter het werk en zijn bedoelingen werd echter verder weinig aandacht besteed. De enigen die volgens Hanssen 'door de oppervlakte heen prikten', waren zijn oom en tante uit Tiel die opmerkten in de roman telkens hun neef zelf te hebben gezien. Zelfs Ter Braaks goede vriend en raadgever E. du Perron leek voorbij te gaan aan het psychologische en persoonlijke gehalte van de roman. Hij had kritiek op de techniek, maar waardeerde de anti-realistische vorm.¹⁷ In de briefwisseling tussen Du Perron en Ter Braak blijft de bespreking van *Hampton Court* beperkt tot de oppervlakte. Wellicht omdat Ter Braak in een brief van 21 november 1930 aangeeft liever niet per brief over de roman 'en zoo' te communiceren, want 'schriftelijk lijkt het zoo zwaar'.¹⁸

Ook in latere jaren blijft *Hampton Court* weinig en negatief besproken. Hanssen vermeldt dat Ter Braak in naslagwerken niet als creatief kunstenaar gewaardeerd wordt en dat zijn romans vaak als onleesbaar of onder de maat omschreven worden.¹⁹ In zijn behandeling van de contemporaine kritiek schrijft Anten dat de roman pas in de jaren tachtig aandacht en waardering krijgt.

Douwe Fokkema en Elrud Ibsch belichten in *Het modernisme in de Europese letterkunde* (1984) de normdoorbrekende aspecten van HC door het boek te plaatsen in de context van het internationale 'modernisme'. De eerste omvangrijke en gedetailleerde structuuranalyse staat in Em. Kummers proefschrift *Literatuur en ideologie; Proust en Ter Braak* (1985).²⁰

---

16 Anten, H., 'De contemporaine kritiek op Menno ter Braaks Hampton Court'. In: *De nieuwe taalgids* 80. 1987.

17 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 37.

18 Brief M. ter Braak aan E. Du Perron, 21 november 1930.

19 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 156.

20 Anten, H., 'De contemporaine kritiek op Menno ter Braaks Hampton Court'. In: *De nieuwe taalgids* 80. 1987. p. 139.

In hun studie wijzen Fokkema en Ibsch er ook op dat de kritiek op de romans van Ter Braak destijds voornamelijk negatief was. Volgens hen bevat *'Hampton Court'* talloze Modernistische elementen; de contemporaine kritiek heeft deze slechts ten dele opgemerkt.²¹

b. Duiding

De roman wordt door Fokkema en Ibsch vooral in het kader van een bewustwordingsproces geduid.²² Kummer beschouwt 'het probleem van de relatie tussen gewoon en ongewoon' als het thema van de roman.²³ Hanssen geeft de volgende samenvatting:

Andreas Laan blijft alleen over. De afdaling in de gewooneid heeft hem niet gebracht wat hij ervan gehoopt had. De klim naar de ongewooneid, het cynisme van Van Haften, voor wie niets heilig is in de wereld, evenmin. In die zin hebben alle levenservaringen geen wijsheid opgeleverd. Maar toch is Andreas Laan niet meer dezelfde als hij was vóór zijn angstaanval, de ervaring van leegte op Hampton Court. Hij komt tot een synthese die voor hem het leven leefbaar moet maken.²⁴

De roman laat mijns inziens inderdaad een bewustwordingsproces zien waarbij het evenwicht tussen gewoon en ongewoon een belangrijke rol speelt. Het verhaal toont de aanpassingsproblematiek die hoort bij volwassen worden; jezelf leren kennen en accepteren. Het leven leren leven. Hoe kun je echter een gewone deelnemer aan het leven worden, terwijl je tegelijkertijd de neiging hebt de wereld kritisch en cynisch te benaderen? Hoe te functioneren als een 'normaal' mens, wanneer je je zo dikwijls verre van normaal voelt? Hoe moet je meedoen met de rest, als je tegelijkertijd niet bij de rest wilt horen? De oplossing voor dit alles vindt de adolescent Andreas Laan in adaptatie aan de buitenwereld. De zoektocht naar overeenstemming tussen ongewoon en gewoon, tussen dichterschap en burgerschap, tussen zijn éne en zijn ándere kant, leidt ertoe dat hij niet langer verlangt om gewoon te zijn, maar om gewoon te schijnen. Andreas verzoent zich met zijn ongewooneid, maar besluit die te camoufleren door het masker van burger op te zetten. Zijn ongewooneid zal zó gewoon zijn dat de mensen niets aan hem zullen merken.

Zoals gezegd, vertoont de roman sterk autobiografische trekken. Er springen direct een aantal overeenkomsten met het leven van Ter Braak in het oog wanneer je de roman leest. De mislukte en voortijdig afgebroken reis naar Engeland, het plotselinge aangaan en weer verbreken van relaties met vrouwen, het veiligheid zoeken in de omgeving waar hij opgroeide, het idealiseren van het huwelijk, het geestelijk isolement, de ervaring van onmacht om te functioneren als eenling in de massa. Het streven zich aan te passen speelt in het leven van Ter Braak een belangrijke rol. Mede doordat hij

---

21 Fokkema, Douwe en Elrud Ibsch, *Het modernisme in de Europese letterkunde*. Amsterdam 1984. p. 263.

22 Ibidem, p. 262.

23 Kummer, E., *Literatuur en ideologie. Proust en Ter Braak. Huis aan de drie grachten*. 1985. p. 342.

24 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 33.

fysiek niet mee kan komen met de boerenjongens uit zijn omgeving, lijdt hij al sinds zijn vroege jeugd aan een gevoel van buitengesloten, anders en ongewoon zijn. Zijn intellect, zijn taal en zijn schrijven heeft hij leren inzetten als wapen. Onverschilligheid fungeert als schild tegen de buitenwereld. Hij staat bekend als een intelligente, eenzame man die veel strijd moet leveren om de connectie met het leven niet te verliezen. Bij tijd en wijle slaat zijn depressie toe en hij vraagt zich dikwijls af of hij wellicht gek is. Hanssen vermeldt dat zowel het leven als het werk van Ter Braak doortrokken is van de problematiek rond 'de Carnavalswaarheid'. 'Dat werk getuigt voortdurend van zijn streven zich aan die waarheid te onderwerpen. Het gaat over de pijn van de aanpassing. En over de mogelijkheid om aangepast toch een 'ander', een 'ongewoon' iemand, een paradijsgestalte te zijn. Zo ook de roman *Hampton Court*.'²⁵

c. Een kwestie van geaardheid

Zonder af te doen aan de duiding die ik heb geschetst in het voorafgaande wil ik een aspect toevoegen, dat ernaast zou kunnen bestaan en dat ik in andere besprekingen van de roman niet ben tegengekomen. Het 'ongewone' dat Andreas Laan voelt, kan wellicht ook in een veel aardser verband gezien worden. Bij de tweestrijd tussen het gewone en het ongewone zou ook wel eens iets als een innerlijk gevecht over seksuele geaardheid mee kunnen spelen.

Andreas ontdekt bij de fontein in Hampton Court dat hij niet gewoon is. Hij raakt er volkomen door van slag en slaat er letterlijk en figuurlijk voor op de vlucht. Het is iets dat 'altijd op de loer had gelegen en zich van deze gelegenheid had bediend, om door te breken; het had hem, daar op reis, hulpeloos gevonden, niet in staat, om gauw bij een vriend op te lopen of met Eline te gaan vrijen.' Iets dat hem zou 'blijven vervolgen, telkens wanneer hij zich blootgaf' en wanneer het niet weggedrukt kan worden met de afleiding van een vriend of een vrijpartij. Iets dat hem 'voortdurend dwars zou zitten, als hij niet probeerde er zich langs een of andere weg meester van te maken.'²⁶

Zijn verlovings met Eline moet verbroken worden, omdat 'het hem dan pas mogelijk zou zijn, een grondige inventaris op te maken' en omdat 'daarin de mogelijkheid van een ander leven had doorgestraald.'²⁷ Deze gronden voor zijn besluit kan hij haar echter onmogelijk vertellen en hij broedt op argumenten 'waarmee hij Eline zo overtuigend mogelijk zou kunnen bedriegen, zó overtuigend, dat hij zelf ook overtuigd zou zijn. Op dat laatste kwam het tenslotte aan.'²⁸

Op Elines meisjeskamer lukt het hem niet zijn gevoelens te verwoorden. Het is Eline al duidelijk, maar zij wil het van hem horen. 'Zeg me dan toch, waarom je niet meer van me kunt houden! Je kunt het me

---

25 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 30, 31.

26 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 30.

27 Ibidem, p. 31.

28 Ibidem, p. 31.

gerust zeggen, ik wist het immers al, toen je op reis ging! Zeg het me liever ronduit, ik kan er tegen! Wist je het al, toen ik op reis ging, dacht Andreas; dat is meer, dan ik zelf wist.²⁹ Andreas krijgt echter geen woord over zijn lippen en als Eline begint te huilen troost hij haar en wil hij haar toch weer kussen. 'Kussen, kussen, ja, dat is het enige! Alles wegduwen, voortdurend wegduwen.'³⁰ Op dat moment verschijnt 'de derde', oftewel het geweten van Andreas, die hem ervan weerhoudt haar te kussen en hem erop wijst dat Eline het nog wel had begrepen, toen zij dacht dat er een ander was geweest. Nu Andreas haar niet kust voelt zij echter dat dát het onmogelijk geweest kon zijn en dat er iets anders moet zijn dat vele malen erger is en 'het maakt haar juist radeloos, dat ze niet weet, wat het dan wél kan zijn. Aan twee kleine sandwiches op een ijzeren tafeltje zal ze heus niet denken! Je moet nu werkelijk niet menen, dat ze jou nu ziet, zoals je denkt, dat je bent.'³¹

Eline geeft Andreas uiteindelijk een stomp en rent naar buiten. Ook Andreas gaat de straat op en overdenkt wat er zojuist voorgevallen is. Hoewel Andreas blij is dat hij van Eline af is, zit de stomp die zij hem gaf hem toch dwars. 'Ze is weg en ik zou eigenlijk niet wensen, dat zij terugkwam. Toch, zij heeft me een stomp in de borst gegeven, een stomp. ...'³² In die stomp voelt hij de afwijzing van zijn persoon. Hij stelt zich voor dat hij Eline nu op straat tegen zou komen en haar alsnog de waarheid zou vertellen, maar 'dan zou ze hem zeker weer aankijken met die hatende, ontzette blik van een half uur geleden, maar feller nog, veel feller, en ze zou hem zeker, hier midden op straat, een klap geven of misschien wel een agent roepen, omdat hij rare woorden tegen haar sprak, gek was of haar voor de gek hield, één van tweeën.'³³

Andreas voelt zich verlaten en minderwaardig tussen de feestvierende mensen op straat. 'Was hem niet alles mislukt? Houding weg, Eline weg, en, wat het ergste was, ook de volstrekte pijn van een tragisch afscheid was weg. Datgene, waarmee hij nu rondliep, was geen verdriet om Eline, die hij immers kwijt had willen zijn, het was iets, dat door alles heen sneed, wat hem tot nu toe gewoon en normaal had geleken. Het omvatte ook Eline, ja zeker, maar zozeer ook al het andere, dat hij haar nu al bij momenten vergat.'³⁴ Andreas worstelt verder met zijn gedachten over zijn ongewoonheid en zijn anders zijn dan anderen. 'Sloop hij hier niet als een soort pestlijder tussen hen door; zagen zij niets aan hem? Welneen, verbeelding, verbeelding! Het ligt aan mezelf, dacht hij; ik moet afleiding zoeken, praten, iets doen, het oude liedje.'³⁵

Andreas besluit zijn gevoelens weg te drukken door afleiding te zoeken in een bezoek aan zijn vriend Diederik. De goede oude Kareltje is ook te gast bij Diederik. De vertrouwde omgeving van Diederiks

---

29 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 39.

30 Ibidem, p. 40.

31 Ibidem, p. 41.

32 Ibidem, p. 44.

33 Ibidem, p. 46.

34 Ibidem, p. 47.

35 Ibidem, p. 47.

kamer en spullen, waaronder een houten Madonna, geeft hem een gevoel van gemoedelijke herkenning en stelt hem gerust. Met de rust in Andreas is het echter snel gedaan wanneer hij voorgesteld wordt aan een derde vreemde gast. Hij is binnen enkele seconde totaal overrompeld door de verschijning van deze onbekende 'derde' Otto van Haaften. De gedachte dat deze man wel eens heel belangrijk en gevaarlijk kan zijn 'vonkt' uit zijn ogen over naar Andreas. De ontmoeting lijkt haast een soort liefde op het eerste gezicht.

Het volgend ogenblik had Andreas de hand al gedrukt, krachtiger bijna dan geoorloofd was. Dat werd te gek, dat werd al te gek! En woedend op zichzelf smoorde hij de gedachte, die lokkend en onafwijsbaar regelrecht op hem afgekomen was, zo krankzinnig, dat hij het zich nauwelijks durfde waarmaken, de gedachte, die uit de onverschillige ogen van de vreemde overgevonkt scheen naar hem, als een fantasie zonder oorsprong in de gewone dingen: Dit is de Derde, die uit de meubels geboren wordt. Daar heb je hem, daar is hij! Wees voorzichtig!³⁶

Andreas blijft Van Haaften observeren en voelt zich constant door hem beoordeeld. Hij voert gesprekken met Diederik en Kareltje, 'maar verloor de vreemde geen seconde geheel uit het oog. Het kwam hem voor alsof hij een gespannen comédie zat op te voeren, waarvan iedere toon en iedere beweging voor een ander was bestemd.'³⁷

Diederik en Van Haaften zijn in een discussie over Delfts blauw verwickeld, waarbij Van Haaften Diederik beledigt: 'Die Delftse manie van jou zit hem voor een groot deel in gebrek aan voldoende vrouwelijk personeel in je harem.'³⁸ Diederik tracht zich te verdedigen, maar Van Haaften gaat door met zijn nonchalante hatelijke opmerkingen: 'Ja, dat je het met mijn bewering niet eens zou zijn, wist ik ook wel. Er zijn nu eenmaal geen verstokter wezens dan kunstkenners; over de kunst hebben ze nog nooit nagedacht, en over de vrouwen nog minder!'³⁹ Andreas krijgt medelijden met Diederik, die niet opgewassen lijkt te zijn tegen de vlerkachtige Van Haaften, en met een venijn waarvan hij zelf schrikt mengt hij zich in het gesprek: '...hebt u zich zozeer op de vrouwen gespecialiseerd, dat u vergeten is, hoe iemand stomweg van Delfts blauw kan houden, alleen om de kleur van het blauw en om niets anders?'⁴⁰ Waarop Van Haaften reageert met de wedervraag: 'Ik weet niet, waaraan ik uw belangstelling voor mijn opvattingen te danken heb. Maar voor wij verder gaan discussiëren: is u zelf specialist in vrouwen, dat u zo vurig voor de afzonderlijke schoonheid van het Delfts blauw opkomt?'⁴¹ Andreas raakt erg in de war van deze zeer directe vraag. Hij kan geen woorden vinden om te antwoorden en komt terecht in een van zijn gedachtenstromen die hem naar zijn jeugd aan het gymnasium drijft.

---

36 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 50.

37 Ibidem, p. 50.

38 Ibidem, p. 50.

39 Ibidem, p. 51.

40 Ibidem, p. 51.

41 Ibidem, p. 52.

Onder de strakke, informerende blik van de vreemde zonk hij langzaam, wentelend om zijn eigen as, in een zuigende brij weg. De herinnering aan wat de vreemde had gevraagd was spoorloos uit hem verdwenen. 'Nee', begon hij stamelend 'ik ben ... absoluut niet ... wat u ...' Een lange onafzienbare weg zonder bomen strekte zich voor hem uit. Er was geen woord te zien tot aan de horizon. Het portret van Alexander Farnese, hertog van Parma, landvoogd der Nederlanden. Ik zat in de hoogste klasse van het gymnasium; toen dacht ik: 'Hij ziet er nu wel uit als een deftige figuur met een veldheersstaf, maar wat steekt daar allemaal wel achter? Hij staat daar op een prent, en toch weet ik niets van hem. Kneep hij de kat in het donker? Wat deed hij 's middags om vier uur?' ...⁴²

Het gesprek over Delfts blauw en vrouwen en de vage herinnering van Andreas doen erg mysterieus aan. Waar gaat dit precies om? Wat gebeurt hier werkelijk? Van Haaften vraagt Andreas naar zijn kennis van vrouwen, maar waarom raakt Andreas hier zo ontzettend door van slag? Zou het kunnen dat hier eigenlijk gezinspeeld wordt op geaardheid? Begint het Andreas daarom te duizelen? En wat is de betekenis van het portret van de hertog van Parma? Hing dat in het gymnasium? Geeft de gedachte over het knijpen van de kat in het donker aan dat Andreas het gevoel heeft dat hij iets heimelijks en verkeerd aan het doen is? En waarom speciaal 's middags om vier uur? Wordt daarmee verwezen naar het moment dat de school uitging? De passage roept veel vragen op, die mij aanleiding geven tot speculeren over allerlei mogelijke verborgen betekenissen van de tekst.

Andreas wordt door het pianospel van Karelte verlost van de noodzaak Van Haaften te antwoorden. Hij bedenkt nog een gevat antwoord dat hij had moeten geven, maar daarvoor is het nu te laat. De lezer wordt wat betreft dit mogelijke antwoord in het ongewisse gelaten.

Andreas voelt haat tegenover Van Haaften, maar terwijl de port scheutig vloeit, begint hij hem ook steeds meer te bewonderen. 'After all is Van Haaften een vent, waarmee je voor den dag kunt komen!'⁴³ Hij begint tegen hem op te kijken. 'Wat een kerel, wat een kerel, die Van Haaften! Die zou zich aan niet veel storen!'⁴⁴ Het gezelschap verplaatst zich naar de kroeg en Andreas raakt meer en meer in de ban van Van Haaften. Hij houdt de rest van de avond bij alles wat hij doet in zijn achterhoofd dat Van Haaften erbij is en voelt zich door zijn aanwezigheid geremd 'alsof hij om goedkeuring had te bedelen'⁴⁵ Hij noemt van Haaften zelfs een verlosser 'Zeg ... Diederik ... vind jij ... die ... die ... heiland ook zo'n sympathieke vent?'⁴⁶

Wanneer zij Karelte kwijtraken in de hossende menigte, trekken zij met zijn drieën verder.

Andreas had wel heimelijk willen uitknijpen, maar hij was bang, dat Van Haaften de opzet zou merken. In hem was het een zonderlinge strijd tussen wild verlangen om iets te doen in deze zomernacht, dat niet gewoon was, en angst, dat Van Haaften hem kinderachtig zou vinden, hem zou aanraden om het maar te laten.⁴⁷

---

42 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 52-53.

43 Ibidem, p. 53.

44 Ibidem, p. 54.

45 Ibidem, p. 54.

46 Ibidem, p. 55.

47 Ibidem, p. 55.

Wil Andreas hier naar huis gaan? Wat zou hem dan beletten om gewoon te gaan? Of wordt hier misschien bedoeld dat hij er met Van Haaften tussenuit zou willen knijpen uit wild verlangen om met hem iets ongewoons te doen in de zomernacht? Wellicht is het niets meer dan een vooruitblik op de scharrel met Maffie, maar waarom wordt dat dan ongewoon genoemd, terwijl Maffie in de rest van het verhaal juist symbool staat voor de burgerlijke gewoonheid? Bovendien lijkt niemand het ongewoon te vinden wanneer Andreas er later met Maffie tussenuitknijpt.

Deze Maffie doet nu haar intrede in het verhaal. Wanneer er twee meisjes op hen af komen, bekenden van Van Haaften, valt op hoe Andreas de reactie van Van Haaften scherp in de gaten houdt. 'Plotseling voelde hij zich nuchter worden, en bijna wetenschappelijk nieuwsgierig. Het was hem, als zou er nu een bijzondere openbaring gegeven worden.'⁴⁸ De reactie van Van Haaften op de meisjes die 'zonder een spoor van verwarring' is doet Andreas 'barsten van jaloezie.' De openbaring blijft blijkbaar uit en Andreas richt zijn aandacht op het meisje dat niet om de nek van Van Haaften hangt, Maffie. 'Andreas nam haar op; vreemd helder en begerig was hij al, terwijl hij haar nog nauwelijks had gezien.'⁴⁹ Had Van Haaften dit gevoel van begeerte al in hem opgewekt? Andreas schakelt zijn concurrent Diederik uit en danst met Maffie. Zijn dronkenschap maakt hem zekerder van zichzelf en 'het liet hem zelfs koud, wat de blonde van hem dacht. Eén ding was gewichtig: hij zou Van Haaften laten zien, dat hij niet voor hem onder behoefde te doen in geroutineerdheid, hij zou onder diens ogen een vent zijn.'⁵⁰ Andreas lijkt zich dus niet speciaal voor het meisje te interesseren, maar hij is nog steeds vooral bezig met wat Van Haaften ervan vindt. Andreas verheugt zich over het feit dat zijn gespeelde geroutineerdheid met vrouwen nog blijkt te werken ook. 'Tegemoetkomend en week was zij; ja zo hoorde het! En tandenknarsend van overmoed, zwelgend in deze heerlijk lichte overwinning, begon hij haar te zoenen, alsof hij haar wilde vermoorden.'⁵¹ Verheugt Andreas zich over het feit dat het zo allemaal net normaal lijkt? Is de overwinning die van het slagen van zijn plan om in Van Haaftens ogen een vent te zijn? Hij geniet niet zozeer van het zoenen op zich, maar vooral van het voor elkaar krijgen ervan. Dan tikt Van Haaften hem op de schouder en zegt 'Dat is toch beter dan Delfts blauw!'⁵² Door deze opmerking voelt Andreas zich bespot en onmiddellijk weer een klein kind in plaats van de grote vent die hij zich net gevoeld had. Van Haaften ziet hij die avond niet meer terug en Andreas belandt met Maffie in de struiken.

Zij had geen bezwaren gemaakt en een paar maal 'voorzichtig' gegicheld, zonder veel nadruk. Zij was lief, en heel lichtblond, en bijdehand. Een norske zwaan had zich voortdurend in hun omgeving opgehouden. De vlaggen hingen nog doods en overbodig over de straten, toen hij in het ongevoelige morgenlicht naar zijn kamer ging. Hij had vergeten haar adres te vragen.⁵³

---

48 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 56.

49 Ibidem, p. 56.

50 Ibidem, p. 56, 57.

51 Ibidem, p. 57.

52 Ibidem, p. 57.

53 Ibidem, p. 57.

Erg romantisch, verliefd, blij, spannend of emotioneel klinkt het tafereel rond deze vrijpartij niet.

Sterker nog, de negativiteit straalt ervan af. Een norse zwaan houdt hen in de gaten, vlaggen hangen doods en overbodig in ongevoelig morgenlicht en hij is vergeten haar adres te vragen.

Bij het ontwaken de volgende dag overdenkt Andreas de vorige avond en probeert alles op een rijtje te zetten, maar hij slaagt er niet in de zaken helder te krijgen en is erg in de war. Hoewel het hem dwars zit dat hij zo gemakkelijk van Eline overgestapt is op een volgend meisje, besluit hij dat Maffie lief was en dat hij haar terug moet zien. Hij noemt Maffie 'het beetje zekerheid, dat hij nog bezat'⁵⁴ Het achterhalen van wie toch die Van Haaften is lijkt echter prioriteit te hebben. Hij gaat bij Diederik langs om hem uit te horen over Van Haaften en in het gesprek over Maffie waar Diederik op aan probeert te sturen, is hij niet geïnteresseerd. 'Ze draaiden om elkaar heen. Andreas wilde over Van Haaften beginnen, maar een dwaze vrees om zich te verraden, belemmerde hem.'⁵⁵ Deze vrees lijkt inderdaad wat dwaas. Wat zou hij kunnen verraden als hij over Van Haaften begint? Andreas moet zich blijkbaar schamen voor zijn interesse in Van Haaften. Hij bloost zelfs wanneer hij Diederik uiteindelijk naar hem vraagt. Bij het antwoord van Diederik denkt Andreas (of is het Ter Braak die de lezer op scherp zet?): 'Nu opletten. Het kunnen belangrijke woorden zijn, die Diederik nu gaat spreken.'⁵⁶

Diederik vertelt hem hoe hij Van Haaften heeft ontmoet, dat hij toevallig bij hem over de vloer was om zijn houten Madonna te bekijken, maar dat hij geen enkel verstand van kunst bleek te hebben, wat volgens hem ook al wel was gebleken uit de opmerkingen over het Delfts blauw. Diederik vraagt vervolgens aan Andreas waarom hij zo fel inging op Van Haaften tijdens die discussie. Andreas antwoordt dat hij zo'n beetje dacht dat Van Haaften wel eens een punt kon hebben, maar hij snapt zelf eigenlijk ook niet zo goed waar hij deze mening vandaan haalt.

Zonderling weer, waarom koos hij nu de partij van Van Haaften? Had die hem dan overtuigd? Argumenten voor zijn langs de neus weg gelanceerde stelling had hij niet gegeven, hij had alleen maar onder het dansen gezegd: 'Dat is beter dan Delfts blauw.' Verdikkeme, er was iets niet in den haak, die man had hem op een andere manier te pakken dan door argumenten en bewijzen.'⁵⁷

Duidelijk is dat Van Haaften Andreas gegrepen heeft op een manier die niets met argumenten en bewijzen te maken heeft, maar wellicht des te meer met gevoelens en emoties. Plotseling emotioneel wordt Andreas dan ook wanneer hij 'listig en zonder zich bloot te geven' het adres van Van Haaften aan Diederik ontfutseld heeft. 'Ik weet niet, of ik naar hem toe wil, dacht hij, maar het adres moet ik hebben, voor het geval ... de fontein. ... Ik haat hem!'⁵⁸ Rusteloos loopt hij rond en 'trachtte aan de

---

54 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 62.

55 Ibidem, p. 62.

56 Ibidem, p. 63.

57 Ibidem, p. 63, 64.

58 Ibidem, p. 64.

goede qualiteiten van Maffie te denken'. Is dit weer een poging om ware gevoelens te verdringen met het planmatige nuchtere denken aan dat wat normaal is? Het lukt Andreas in ieder geval niet en hij besluit dat hij moet weten wat er allemaal met hem aan de hand is. 'En ik moet weten, wat hij precies bedoeld heeft met dat gezegde over Delfts blauw!'⁵⁹ Ook voor Andreas is het blijkbaar een erg belangrijke en onopgeloste kwestie.

In de passage waarin hij telefoneert met Van Haaften lijkt Andreas wel een verliefde puber. Hij is ontzettend zenuwachtig. Bij de eerste poging wordt hij verkeerd verbonden en hij voelt zich daardoor bevrijd, maar het gevoel van opluchting maakt al snel plaats voor het gevoel dat hij laf is.

Je bent bang, je bent bang, je bent bang! Je bent weggerend als een lafaard, toen je verkeerd verbonden werd! Je durft die vent niet aan, zeg het maar eerlijk! En toch, nú al drijft de onrust je weer verder, tot je opnieuw in een telefooncel zult gaan, opnieuw draaien en opnieuw luisteren, tot... Maar het is te gek! Iemand opbellen, iemand te spreken vragen, zonder andere reden dan ... Delfts blauw!'⁶⁰

Terwijl hij wacht tot de telefooncel weer vrij is en overweegt alsnog te vluchten, bedenkt hij plotseling dat hij Maffie als voorwendsel kan gebruiken voor het contact met Van Haaften. Hij belt en maakt een afspraak voor later op de avond. Hij bedenkt dat Van Haaften waarschijnlijk de eigenlijke 'belachelijke' reden van zijn bezoek niet in zal zien. 'Zijn stem was immers gewoon, heel gewoon geweest. Hij beschouwde het natuurlijk als de normaalste zaak ter wereld: inlichtingen over een meisje, waar je iets mee wou beginnen. Maar was het toch eigenlijk niet... heel belachelijk?'⁶¹ Onzeker is hij nog steeds. Voordat hij aan durft te bellen, loopt hij eerst een paar maal de straat op en neer en probeert, als een kind, de toekomst te bezweren door alleen op bepaalde tegels te lopen. Hij schaamt zich, maar wil niet laf zijn. Hij heeft zijn voorwendsel, zijn smoes, tenslotte gereed. 'Het gaat immers om Maffie, een doodnuchtere zaak'⁶² Wanneer het om Maffie gaat, spelen emoties blijkbaar geen rol.

Als hij eenmaal tegenover Van Haaften zit voelt hij zich meteen weer op zijn gemak. Zonder moeite vloeit er tussen hen een vlotte conversatie over van alles en nog wat. 'Zo veilig en van zichzelf afgeleid had hij zich in dagen niet gevoeld'⁶³ Dan valt Andreas' oog op het houten beeld, de generaal, dat een exotisch symbool van mannelijke seksualiteit is. Dit houten beeld van Van Haaften is de mannelijke tegenhanger van de houten Madonna van Diederik. Huiverend staart Andreas ernaar en voelt, wanneer Van Haaften ziet dat hij ernaar kijkt, een blos opkomen met in gedachten de pijnlijke ogenblikken van gisteravond. 'Hier baatte geen redenering, het was zo.'⁶⁴ Oftewel: hier kan hij zijn verdedigingsmechanisme niet inschakelen en er zich met zijn verstand niet uit redden, hij voelt het zo. Van Haaften lijkt niets van de gevoelens van Andreas te merken en begint zijn anekdote te vertellen

---

59 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 65.

60 Ibidem, p. 65.

61 Ibidem, p. 66.

62 Ibidem, p. 67.

63 Ibidem, p. 67, 68.

64 Ibidem, p. 69.

over hoe het beeld voor hem een openbaring teweegbracht. De anekdote, die ook bij Andreas het gevoel van openbaring oproept, zal ik hier niet nogmaals beschrijven, die is in de eerdere duiding hierboven terug te lezen. Ik wil wel een opsomming geven van enkele opvallende frases uit deze passage die volgens mij in verband met geaardheid of homo-erotisch gelezen kunnen worden en de passage van de openbaring in het licht zetten van een soort coming-out.

De generaal poseerde in onwelvoeglijke houding tussen zijn knieën [...] deze keurig geklede heer met het barbaarse monster voor zich onder het zachte licht van de schemerlamp vertegenwoordigde een wereld, waarvan hij de sleutel niet bezat. Er was niets anders meer van waarde, dacht hij, dan dit geheim te doorgronden [...] Geheimen heb ik, sedert ik de generaal heb, niet veel meer. [...]...toen we die avond thuiskwamen, ontdekte ik, dat ze mij zo koud liet als ijs. Of het kwam door haar gescharrel met die cadeautjes voor Jan en alleman, of door iets anders, mag de generaal weten. [...] ik zat vol goede bedoelingen, en daarvoor is dat ijsgevoel funest. [...] Ik moest haar openlijk laten merken, dat ik van haar walgde, niet om dit of dat, maar omdat zij zij was; zij deed toen nog een poging, om me weer te annexeren, zodat ik haar een formele stomp moest geven. [...] Ik voelde me volkomen verloren, niet om haar, maar om dat ijsgevoel, dat ik toen absoluut niet begreep [...] dat mijn generaal toen uit de houtwol te voorschijn kwam. Hij lachte precies zo onbeschaamd als nu en hij geneerde zich even weinig. [...] Je had zeker belangrijker gegevens verwacht omtrent mijn verhouding tot dit stuk hout? Perversiteiten misschien wel! [...] Dat ijsgevoel. ... Wie ben ik? Ik ga overstag naar Van Haaften, geloof ik. [...] Zij bleven elkaar enige seconden in de ogen zien. Toen mikte Van Haaften de generaal op een kussen bij de haard, waar hij met zijn bonkige achterste omhoog bleef liggen;⁶⁵

Ik ben zelfs geneigd zover te gaan om dat wat volgt te lezen als een verborgen, zeer verholde, seksscène waarin Van Haaften met dreigende geestdrift doordraaft over hoe hij tenminste slecht durft te zijn en al die 'normale mensen' maar bang zijn voor hem en waarin Andreas jubelend tot zijn openbaring komt. Daarop leunt Van Haaften tevreden achterover en steekt een sigaret op en zegt 'zonder opzettelijke hatelijkheid: 'Ik meende, dat je... eigenlijk gekomen was, om me een en ander te vragen over mijn ex-vriendin Martha, alias Maffie?''⁶⁶

Hierna begint voor Andreas het nieuwe leven. Sinds hij met Van Haaften omgaat voelt hij zich bevrijd van de onzekerheid die zijn leven was binnengeslopen. Andreas brengt erg veel tijd door met Van Haaften; hij studeert niet meer, komt niet meer tot lezen en laat zijn andere vrienden links liggen. Anderen proberen hem uit zijn isolement te halen en te waarschuwen, maar zij snappen er duidelijk niets van en hebben geen vermoeden van wat Andreas tegenwoordig bezighoudt.

'Reputatie, dacht Andreas, zijn gevestigde reputatie! Zouden zij dan werkelijk niets vermoeden? Toen Diederik tenslotte op kiese wijze aan kwam dragen met het denkbeeld van een ontroostbaar leed

---

65 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 70-75.

66 *Ibidem*, p. 77.

wegens de verbroken verloving, waartegen wat afleiding juist zo heilzaam zou werken, wist hij, dat zij inderdaad niets vermoedden.⁶⁷

Andreas is dolblij dat hij Van Haaften heeft ontmoet en hij realiseert zich dat het net zo goed anders had kunnen lopen. Hij is het toeval dankbaar dat hem dit heeft mogen overkomen. Er zijn mensen die sterven na een burgerlijke aaneenschakeling van kleine gebeurtenissen, zonder ooit zo'n betekenisvolle ontmoeting mee te maken. Dat is hem gelukkig bespaard gebleven. 'En de ganse reeks van onooglijke toevallen, die bij elkaar zijn ontmoeting met Van Haaften hadden geschapen, draafde langs hem, juichend en jubelend om die toch zo veelbetekenende onooglijkheid.'⁶⁸ Andreas wordt echter verlegen als hij bedenkt dat ze elkaar in één week elke avond gezien hebben, zonder dat daar een duidelijke reden voor was. Wanneer Van Haaften oppert hun ontmoetingen nu 'ook maar officieel tot geregeld rendezvous te maken', bevestigt dit voorstel Andreas in zijn gevoel en overtuigt hem ervan dat Van Haaften net zo geïnteresseerd is in hem als omgekeerd. 'Over de aard van hun betrekkingen spraken zij trouwens nooit. Er was geen aanleiding toe, omdat die betrekkingen zich vanzelf ontwikkelden. Andreas zou niet geweten hebben, hóe hij erover had moeten spreken. Een verhouding als die tot Van Haaften had tot nu toe buiten zijn gezichtskring gelegen'⁶⁹

Soms spelen zij een potje biljart, waarbij Andreas het altijd af moet leggen tegen de veel ervarener Van Haaften. Een verwijzing naar hun gehele verhouding, met daarin weer een vleugje homo-erotiek. 'Hij had zelfs nooit afgeleerd, zich buitensporig over één gelukke stoot te verheugen, in plaats van zijn ballen bij elkaar te houden. Van Haaften daarentegen speelde zuiver en elegant, van nature. [...]' Andreas zag hem biljarten; zoals hij naar hem luisterde. Hij zag hem langs en over het biljart glijden, de ballen aaien en tikken...⁷⁰

Andreas vraagt Van Haaften op een gegeven moment naar zijn mening over de manier waarop Andreas leeft. Van Haaften vergelijkt Andreas met hoe hij zelf vroeger was, omdat hij hem dingen ziet doen, die hij zelf vroeger ook gedaan zou hebben, 'halve dingen, zo'n beetje half goed en half slecht.'⁷¹ Hij brengt dit in verband met de manier waarop Andreas zijn ouders, en hun manier van leven, nog op een voetstuk heeft staan en zich meer aantrekt van de mening van volwassenen. Hij meent dat het voor Andreas daarom moeilijker is om 'uit de droom geholpen te worden' dan het voor hem destijds was geweest. Hij haalt hierbij ook weer aan dat de generaal een eind had gemaakt aan zijn naïviteit. Kan deze passage wellicht ook gelezen worden in verband met uit de kast komen? Opvallend is hier de zin die een gedachte van Andreas lijkt te zijn: 'Schilderde Van Haaften iets achter de woorden, waren het verkapte toespelingen?'⁷² Zou deze opmerking over verkapte toespelingen een hint van de schrijver aan

---

67 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 81.

68 Ibidem, p. 82.

69 Ibidem, p. 83.

70 Ibidem, p. 84.

71 Ibidem, p. 86.

72 Ibidem, p. 88.

de lezer kunnen zijn dat er hier iets anders wordt bedoeld dan er op het eerste gezicht staat? Wat bedoelt Van Haaften precies met het uit de droom geholpen zijn? Van Haaften meent verder dat je je niets aan moet trekken van andermans maatstaven. Met 'bepaal je tot die perspomp, die geen andere voorwendfels kent dan pompen en stilstaan' bedoelt hij dat je moet leven naar je hart, dat niets anders kent dan kloppen of niet kloppen. Meer dan dat is er niet. Andreas twijfelt en spreekt zichzelf toe: 'Geen maren, bedonder je zelf niet nog eens. ... Neen, neen, maar ... Geen maren!'⁷³ Hoewel hij zich voorneemt zichzelf niet meer te bedonderen, duikt hij toch zo nu en dan onder in het 'normale' leven met Maffie. Hier geniet hij van, hoewel hij het ook 'krompraten' noemt en hij zich schaamt tegenover Van Haaften.

Komkom, zó slecht is het leven nog niet! Vanavond gaan we uit, zonder dat Van Haaften er iets mee te maken heeft! [...] Het mag, niemand controleert ons. Van Haaften is naar huis gegaan; wat hij uitvoert, kan ons niet schelen; ik leef nu in een andere wereld, de wereld van het achtergrachtje en het 'Toe, wees nou es echt lief' en het krompraten voor je eigen plezier. Van Haaften hoort het niet.⁷⁴

Met Maffie draait het vooral om kleinigheden en om erotiek, maar of de affaire hem werkelijk gelukkig maakt, vraagt hij zich zelf ook af. 'Haar kamer is niet ver meer. Gelukkig! Of: ... gelukkig? ... Kom!'⁷⁵ Andreas denkt terug aan de avond dat Van Haaften hem inlichtingen over dit meisje had verschaft. 'Zo was het dus begonnen, op die avond van de generaal; als een zakelijk zaakje achteraf'⁷⁶ De relatie met Maffie is verbonden aan woorden als een grapje, een zakelijk zaakje, wissewasjes, kleinigheden, zonder gezwam, courant, onbenulligste uiterlijkheden, een komedie. Langzaam begint Andreas te voelen dat het niet meer samengaat; zijn leven met Van Haaften en zijn leven met Maffie. Als hij met Maffie in haar 'rothok' is voor een vrijpartij, sluipt Van Haaften steeds zijn gedachten binnen. Hij probeert de gedachtes aan hem uit te bannen, terwijl hij zich ergert aan de snurkende buurman. 'Weg daar! Van Haaften blijft hier buiten. Hij ligt thuis allang te snurken. ...'⁷⁷ Verderop in het hoofdstuk over Maffie wordt de snurkende buurman nog eens duidelijker in verband met Van Haaften gebracht, wanneer Andreas weer met Maffie gaat vrijen. Hij heeft eerder die middag Maffie bespied tijdens haar werk als handschoenenverkoopster in het warenhuis en gezien hoe zij flirtte met een klant op de manier zoals ze dat ook met hem deed. Dat ze met hem 'een handschoenencomedie' speelde, wist hij al, maar er zit hem iets anders dwars. 'Waarom denk ik nu aan die handschoenen? Het kan me immers geen bliksem schelen! Integendeel, het vergemakkelijkt de zaak! Achter de wand snurkt de kerel van altijd. Voor mijn part was het Van Haaften, voor mijn part wás die wand er niet. Kom! Als gewoonlijk.'⁷⁸ Bedoelt Andreas hier dat Van Haaften best mag zien dat

---

73 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 90.

74 Ibidem, p. 91.

75 Ibidem, p. 93.

76 Ibidem, p. 93, 94.

77 Ibidem, p. 95, 96.

78 Ibidem, p. 101.

zijn affaire met Maffie slechts een toneelstukje van normaliteit is? Of geeft hij hier aan ook best met Van Haaften in een bed te willen liggen?

Duidelijk is in ieder geval dat Andreas het steeds moeilijker krijgt met het combineren van zijn twee levens, 'zijn twee hartstochten'⁷⁹ en in het hoofdstuk dat 'Verwarring' heet, besluit hij dat hij een keuze moet maken. Hij heeft het lang vol weten te houden. 'Steunend op die uitwendige organisatie van zijn verdeeld gevoel, wist hij zich te handhaven, wist hij te leven als een amphibie'⁸⁰, maar hij beseft dat hij hier niet gelukkig van wordt. 'Zijn relatie tot Van Haaften was nog intiemer geworden'⁸¹ vanwege een nieuw atelier dat Van Haaften betreft waar Andreas nog vaker langsgaat, want 'het atelier had geen herinneringen; het was een fragment van het nieuwe leven'⁸² en 'in het atelier stond de generaal niet in een duistere hoek, maar triomfantelijk in het volle licht op de boekenkast'⁸³ Aan de andere kant is Van Haaften vaker de weekends weg, omdat hij, naar het schijnt, een relatie heeft gekregen met een getrouwde vrouw. 'Aanvankelijk was het hem niet duidelijk geweest, waarom Van Haaften plotseling zo vaak afwezig was. Zij spraken er niet over; Andreas wilde niet onbescheiden zijn, Van Haaften scheen geen lust te hebben, het onderwerp met zijn gebruikelijke openhartigheid aan te snijden.'⁸⁴ De weekends dat Van Haaften de hort op is, heeft Andreas met Maffie de beschikking over het atelier. Opvallend is de rol die de generaal in deze passage weer speelt. 'Andreas had hem, terwijl hij op zijn oude plaats stond, bijna geheel vergeten; het viel hem zelfs nauwelijks meer op, als Van Haaften het beeld tussen zijn knieën zette of er onder een gesprek mee zwaaide. Maar toen hij de eerste maal in het atelier kwam, verraste de generaal hem onmiddellijk door zijn nieuwe positie boven op de kast.'⁸⁵ De generaal heeft zich inmiddels dus verplaatst van 'een duistere hoek' naar 'trionfantelijk in het volle licht op de boekenkast'.

Wat wil deze nieuwe positie van de generaal zeggen? Een directe verwijzing naar 'uit de kast komen' is het op de kast staan van de generaal volgens mij niet, omdat deze zegswijze destijds waarschijnlijk nog niet aan de orde was. De openlijker positionering van de generaal kan echter wel in dit verband gezien worden, ondanks dat de specifieke plaats op de kast toevallig is. Opvallend is ook dat Maffie een hekel heeft aan de generaal en het eerste dat zij bij binnenkomst doet is dit beeld verplaatsen. 'Zij zou hem zeker op één of andere manier beschadigd hebben, als hij het eigendom van Andreas was geweest: nu bepaalde zij zich ertoe, hem met zijn gezicht naar de muur te draaien...'⁸⁶ Wanneer Andreas haar vraagt wat ze toch tegen het ding heeft, vraagt ze hem of hij soms ook naakt bovenop de kast gaat staan. Verder wordt er niet over gesproken, maar de generaal blijft in Andreas' gedachten.

---

79 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 96.

80 Ibidem, p. 102.

81 Ibidem, p. 102.

82 Ibidem, p. 103.

83 Ibidem, p. 103, 104.

84 Ibidem, p. 103.

85 Ibidem, p. 103, 104.

86 Ibidem, p. 104.

Waarom is Van Haaften zo verknocht aan de generaal? Waarom solt hij altijd onder het praten met die pop? En: waarom zegt hij voortdurend, dat hij de generaal maanden lang vergeet, ... terwijl er geen gesprek verloopt zonder de generaal, terwijl hij hem nu zelfs boven op de kast heeft gezet, in het volle licht? De vraag bleef zanikend aankloppen. Sedert die dag zat hij scherp op te letten, telkens als Van Haaften al argumenterend naar de generaal greep, hem tussen zijn knieën zette, of met hem zwaaide. Het scheen hem niet meer louter een handbeweging, een aanwensel, zoals vroeger. Hij ontdekte een ganse reeks verhoudingen tussen Van Haaftens handen en de generaal. Nu eens vleiden die handen, dan weer stompten zij; maar Van Haaften raakte pas echt op dreef, als hij de generaal te pakken had. Eindelijk zei Andreas, nog even verwonderd over zijn eigen stoutmoedigheid, tot zichzelf: Waarachtig, het is een soort van apenliefde!⁸⁷

Deze 'bekentenis' lijkt in eerste instantie geen gevolgen te hebben voor zijn verhouding tot Van Haaften, maar al snel merkt Andreas dat hij er zekerder van wordt, minder passief. Hij durft meer tegen Van Haaften in te brengen en wanneer hij dan even twijfel bij hem ziet 'sidderde door Andreas even een nieuwe trots, of een nieuw geluk, precies wist hij nog niet wat het was, maar het maakte hem weerbaarder, zekerder.⁸⁸ De relatie lijkt langzaamaan evenwichtiger te worden en Andreas krijgt ook kritiek op Van Haaften. Hij gaat inzien dat Van Haaften misschien toch ook wel gewoon menselijk is en dat hij ook noodgedwongen wel deel moet nemen aan de 'imbeciele' kant van het leven; hij kan zich toch ook niet van kant maken, dat zou net zo 'imbeciel' zijn. Andreas wordt ondertussen nog steeds heen en weer geslingerd tussen ongewoonheid en gewoonheid, tussen Van Haaften en Maffie, tussen echt en doen alsof. Zijn behoefte aan een oplossing groeit.

Hij was niet gestemd om bijzaken op te merken; in hem vrat een honger naar de hoofdzaak, naar een volstreekte volstrekteid in alle dimensies, die zijn twijfel aan Van Haaften of aan zichzelf zou kunnen verslinden. Als het niet anders ging, dan weg met dat gemeier over imbecielen, weg met die vruchteloze debatten, die zich tot in het oneindige verlengden zonder enig uitzicht op een verlossende spreuk! Aan Maffie had hij tenminste houvast; zij was tevreden, als hij niet redeneerde, zij hield van hem, omdat zij geen directe aanleiding had hem te bedriegen met een ander; hij had, sedert de handschoenen-episode, een beperkte, maar innige verhouding tot haar ontdekt, waarbij geen sprake meer was van zwaarwichtige consequentiën, waarin een zachte wederzijdse brutaliteit de boventoon voerde. Het had hem een soort vrede geschonken, zeker te weten, dat zij hem ieder ogenblik, als de praktische mogelijkheid zich voordeed, voor een ander in de steek zou kunnen laten, met dezelfde verliefde warmte, die zij nu aan hem verspilde. Zo was het goed, zo was dit gebied veilig en afgesloten.⁸⁹

Andreas lijkt hier Van Haaften en Maffie met elkaar te vergelijken en voor Maffie te kiezen. Hij wil iets wat het volstreekte is. Hij wil dat zijn twijfel wordt weggenomen. Hij wil iets wat tenminste veilig is.

De volgende dag heeft Andreas afgesproken met Maffie. Het lijkt wel alsof hij manisch is en zich extra stevig probeert vast te bijten in de komedie met Maffie. 'Hij kuste haar zo woest en lang, dat zij hem argwanend aankeek. [...] Van Haaften moest er compleet bij inschieten! [...] Zij wilde haar gewone bos bloemen kopen, maar Andreas wilde, dat zij er driemaal zoveel kocht. [...] Hij voelde zich alsof hij

---

87 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 104, 105.

88 Ibidem, p. 105.

89 Ibidem, p. 111.

koorts had, opgezweept tot allerlei daden en oncontroleerbare bewegingen, tot geld uitgeven, kussen, knijpen, drinken, zwetsen.⁹⁰ Hij koopt ook een nieuwe dansplaat, alsof het feest is. Maffie vergeet helemaal de generaal om te draaien en hun vrijpartij loopt voor Andreas uit op een innerlijke worsteling met Van Haaften en zichzelf. 'Tenslotte lagen zij samen tussen de vochtige witte chrysanten, begraven in een verliefde worsteling. Andreas wist, dat hij nu wraak kon nemen en vechten, vechten met Van Haaften tussen de chrysanten, die hij stuk voor stuk kapot kneep. [...] 'Geef me het volstrekte! Hoor je: het volstrekte!'⁹¹

Die nacht heeft hij de droom over Eline en Hampton Court. Het toppunt van de verwarring leidt hem naar een visioen, waaruit hij 'met zijn nuchtere daghersens' conclusies moet trekken. De bedroevende komedie met Maffie moet over zijn en met het grootste gemak zet hij haar aan de kant. 'Hij schaamde zich niet eens, hij had andere dingen, om zich diep over te schamen'⁹² Hij verkiest Eline boven Maffie, want Eline zou hem wellicht nog kunnen begrijpen en Maffie begrijpt sowieso niets. Hij had 'hét' aan Eline kunnen vertellen en misschien hadden zij samen dan toch gelukkig kunnen worden. Het was laf dat hij 'hét' nooit echt met Van Haaften besproken heeft. Hij heeft als een imbeciel zijn tijd verspild aan nonsens, maar nu heeft hij 'twee dingen teruggevonden: Eline en Hampton Court. Wat ik er mee moet aanvangen, weet ik nog niet; maar ik heb ze terug. ...'⁹³ Zijn Eline en Hampton Court hier ineens twee zekerheden? Geeft zijn onderbewuste via Hampton Court, 'hét', hem toestemming voor Eline? Het lijkt alsof Andreas zijn verwarring zat is en schoon schip wil maken, een frisse start, maar over het hoe en wat bestaat dan toch weer verwarring. Andreas lijkt zijn ongewoonheid min of meer onder ogen te zien, maar hij neemt die niet erg serieus. 'Kijk, de generaal grijnst boven op de kast. Chrysanten liggen over de vloer verspreid, dwaze chrysanten. ...' oftewel, zijn uitspatting was dwaas geweest. Daarna zet hij dan toch weer zijn masker van normaliteit op. 'Hij bezag zichzelf niet zonder welgevallen in de spiegel, waarin hij zoveel gestalten met de naam Andreas gezien had. Nu paradeerde daar een van zijn liefste schijn gestalten: de gentleman in avondtoilet, doordrongen van zijn waardigheid, zelfs van een zekere bekoorlijkheid, de blanke broeder van Diederik en Karelkje en van alle andere aanwezigen op het feest, een model van rustige onpersoonlijkheid, zo beslist, zo beslist'⁹⁴

Hij neemt hier een vastberaden bewuste 'beslissing' zich 'onpersoonlijk' een 'waardig' voor te doen, zijn favoriete schijn gestalte. Legt hij zich neer bij het normaal moeten zijn? Volwassen worden betekent voor hem blijkbaar het vermogen om je aan te passen en dat heeft hij geleerd. Hoewel, alleen op het eerste gezicht... 'Ziezo, een keurige vent, dat heer daar in de spiegel! Iemand, van wie men op het eerste gezicht zeker zal zeggen, dat hij langzamerhand iets van de verantwoordelijkheid van het leven begint te begrijpen, van wie de jeugdzonden al aardig zijn afgevallen, om plaats te maken voor een

---

90 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 112.

91 Ibidem, p. 112, 113.

92 Ibidem, p. 116.

93 Ibidem, p. 116.

94 Ibidem, p. 118.

zekere doortastendheid, een zeker betamelijk gevoel van eigenwaarde, een zeker aanpassingsvermogen'⁹⁵

Eline blijft in zijn hoofd spoken en hij ziet haar gezicht overal. De herinneringen aan Eline komen hem voor als 'legendarische sprookjes, die dringend om een nieuwe toekomst riepen.' Hij heeft haar nodig om zijn schijngestalte te completeren. Hij had moeten testen hoeveel zij van hem hield, door haar de waarheid te zeggen en te kijken of ze dan nog bij hem was gebleven. 'Waarom heb je haar laten gaan, zonder tot het uiterste te beproeven, hoe zij van je hield? immers, omdat je nog een lafbek was tegenover je eigen ontdekking!'⁹⁶

Tegenover Van Haaften voelt Andreas zich anders. Hij is niet meer zo onder de indruk van hem en kan hem tegenwoordig ook gewoon Otto noemen. Hij is het niet met alles eens wat hij zegt, maar in de grond zijn ze gelijken en 'de generaal hield de wacht op zijn gewone plaats.'⁹⁷ Bij een opvoering van een studententoneel komen Andreas en Van Haaften toevallig Eline tegen. Andreas stoot per ongeluk het glas limonade uit haar handen, waarna Andreas tot de volgende dubbelzinnige observatie komt. Het excuseren slaat natuurlijk ook op het ongelukje, maar het behelst meer dan dat. 'Voor Andreas had de vrouw, met wie hij zich over het oranje plasje had gebogen, nauwelijks iets uitstaande met een geliefde van vroeger; zij was niet veel anders dan het wezen, waarvoor hij zich alleen vruchteloos kon excuseren.'⁹⁸

Na veel twijfel besluit Andreas Eline op te zoeken en dan 'zou hij haar alles uitleggen, haar vertellen van Hampton Court, van de plotselinge vereenzaming, die hij gevoeld had, hoe bang hij geweest was, dat zij daar niet bij zou horen. Het zou alles aannemelijk klinken, het zou alles nog in orde komen, in orde komen!'⁹⁹ Andreas gelooft dat de droom over Hampton Court en Eline een teken is dat hij Eline alles kan vertellen en dat hij dan een partner vindt voor zijn komedie van normaliteit waardoor hij toch een gelukkige aangepaste volwassene zal worden. Zijn bijgeloof blijkt echter niet juist en zijn droom zal geen werkelijkheid worden. Zijn 'koppige drift naar zekerheid' brengt hem op Elines kamer, maar hij blijft ook twifelen over wat hij daar eigenlijk doet, of het allemaal niet belachelijk is en of hij weer weg zal gaan.

Uit mijn eerdere samenvatting van *Hampton Court* is bekend wat er vervolgens gebeurt. Van Haaften valt voor Andreas door de mand. 'Ik ben erbij, ik ben erbij, de imbeciel Van Haaften, die anders is dan hij zich voordoet. De generaal, de heilslegertoon, het is allemaal niet zo moeilijk te begrijpen, nu.'¹⁰⁰ Of Van Haaften zich werkelijk als zichzelf laat kennen door Eline of dat hij haar juist voorliegt over zijn ware ik, om een comedie van normaliteit met haar te beginnen, zoals Andreas van plan was,

---

95 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 119.

96 Ibidem, p. 121.

97 Ibidem, p. 124.

98 Ibidem, p. 129.

99 Ibidem, p. 133.

100 Ibidem, p. 140.

blijkt niet uit zijn woorden. 'Ja, er zijn maar weinig mensen voor wie je durft te zijn, zoals je bent. ... Je voelt je soms zo afschuwelijk alleen, al ben je dan in het leven een vrij goede comediant. ... Maar voor jou tenminste zal het niet nodig zijn, is het wel, Eline...' ¹⁰¹ Andreas voelt zich zonderling nuchter en ziet op de divan de man en de vrouw zitten. Zijn twee hartstochten worden hier duidelijk tegenover elkaar gezet. De man: 'zijn das hangt uit zijn vest, hij is als verlamd tussen twee houdingen'. De vrouw: 'zij wilde zich immers juist overleveren aan de man, die anders is dan andere mannen, die zich maar zo voordoet' ¹⁰²

Andreas gaat de straat op. Allerlei gedachten gaan door zijn hoofd, waaronder de volgende die ik lastig te plaatsen vind: 'Oempapa, óempapa, ik vrees de Grieken. ... Zo'n druif! Hij vreest de Grieken *niet*, want hij gaat de boel cadeau geven, men behoeft ook hém niet te vrezen, want tijden veranderen en wij met hen. ...' ¹⁰³

Het spreekwoord 'Ik vrees de Grieken, ook als zij geschenken brengen' dat een paar pagina's eerder al opduikt, betekent zoiets als dat men op moet passen voor mensen die cadeautjes geven, want daar willen ze meestal iets voor terug. De precieze betekenis en bedoeling van deze gedachten van Andreas is me niet duidelijk. Zou de verwijzing naar 'de Grieken' eventueel ook geassocieerd kunnen worden met homoseksualiteit?

Andreas belandt in het park. Eline is hij haast meteen alweer vergeten, hij vraagt zich wel af of dat niet oppervlakkig van hem is, maar Van Haften houdt hem nog even bezig, die is hij pas 'bijna vergeten.' Hij heeft wellicht in Van Haften een voorbeeld gezien van leven naar je ware gevoel, maar dat blijkt een illusie. Hij blijkt 'gewoon' verliefd te zijn op een vrouw. Andreas weet niet of hij daar kwaad over moet zijn, of hij juist blij moet zijn voor hem en of hij nog iets van hem zou moeten.

Ik weet nu zo precies, wat hij is, en waarom hij op de imbecielen afgaf, en waarom hij mij nooit gesproken heeft over die liefde van hem, op week-ends, als hij mij zijn atelier overliet [...] ...Vreemd, dat ik daarover nooit heb nagedacht: hoe hij verliefd zou zijn, hoe hij met vrouwen omging. Heb ik misschien de illusie gehad, dat hij ze als een ijskoude machine greep, bewerkte en opzij slingerde? ¹⁰⁴

Toch komt Andreas ook betrekkelijk snel over zijn teleurstelling in Van Haften heen. Hij heeft met niemand over Hampton Court, over 'hét', gepraat en dat is geen toeval. 'die kleine zwakheid moest ik voor mijzelf bewaren.' ¹⁰⁵ Hij heeft zijn heil gezocht bij vrouwen en bij een man, maar hij komt erachter dat hij alleen is in het leven. Hoewel hij het oppervlakkig en egoïstisch van zichzelf vindt, bedenkt hij dat hij nooit om een mens zelfmoord zou kunnen plegen. Andreas besluit zijn ongewoonheid voortaan te verbergen achter een masker van gewoonheid.

---

101 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 140.

102 Ibidem, p. 141.

103 Ibidem, p. 142.

104 Ibidem, p. 142.

105 Ibidem, p. 145.

Ik realiseer me dat ik hier een behoorlijk gekleurde lezing van *Hampton Court* geef. Ik lees de roman met een gekleurde bril op, een roze bril welteverstaan. Ik speel bij wijze van spreken een potje *ik zie, ik zie wat jij niet ziet en de kleur is...* roze! Veel van de tekstpassages en fragmenten zijn meestal ook 'gewoon' binnen de oorspronkelijke interpretatie van het bewustwordingsproces uit te leggen, zoals ik die eerder gaf. Het Delfts blauw zou bijvoorbeeld ook 'gewoon' voor de burgerlijkheid kunnen staan en Andreas beleeft zeker momenten van erotiek met vrouwen. Op een op het eerste gezicht verborgen niveau zijn er echter allerlei aanwijzingen te vinden die om een andere interpretatie vragen. Naast roze, is de tweede kleur van belang dan ook grijs en absoluut geen zwart/wit. Er is sowieso niets met zekerheid te zeggen, maar toch kom ik door lezing met de roze bril op ook tot een aannemelijke en sluitende interpretatie die wat mij betreft binnen de andere interpretatie meespeelt. De invalshoek van de worsteling met seksuele geaardheid sluit de interpretatie van de roman als bewustwordingsproces en strijd tussen gewoon- en ongewoonheid niet uit, maar sluit hier juist op aan.

d. Dr. Dumay verliest...

Hoewel Ter Braaks eerste roman, *Hampton Court*, mijn hoofdonderwerp is, wil ik ook kort aandacht besteden aan zijn andere roman, *Dr. Dumay verliest...*

In dit boek is hoofdpersoon Victor Dumay, die duidelijk model staat voor Ter Braak zelf, leraar aan een gymnasium in een klein provinciestadje. De roman lijkt vooral te gaan over de twee hoofdproblemen van Ter Braaks leven: zijn niet erg bevredigende werk als leraar en de enorme behoefte om te trouwen. De problemen en gedachtenspinsels rond het leraarschap of de keuze voor het artistieke leven als schrijver laat ik hier even buiten beschouwing.

Op het relationele vlak spelen zich diverse verhaallijnen af rond man-vrouwrelaties, soorten vrouwen (Marie versus Karin), soorten mannen die of, allemaal met hun eigen intenties, op een huwelijk uit zijn (Max Donner, George, Lucas) of morsige vrijgezelle leraren blijven (de Populaire). Dan is er nog de koppelende hospita die de keurige trouwe Marie als partner voor Dumay verkiest boven de berekenende en losbandige Karin. Er doemen veel vragen op rond de lichamelijke beleving van de diverse relaties en de vraag waar het in het huwelijk nu werkelijk om gaat. Als belangrijkste thema lijkt het in het boek te gaan om de van Ter Braak bekende worsteling met het hoe en waarom van het probleem 'aan de vrouw geraken'. De vrouwen in het boek zijn personificaties van de twee 'soorten' vrouwen die verderop in paragraaf 5b nog aan bod zullen komen; de simpele soort waarbij het om de eenvoud draait en de kameraad, de meer gelijkwaardige vrouw.

Bij dit alles wil ik een kanttekening plaatsen. Voordat de hele verhaallijn rond het al dan niet kiezen voor een getrouwd burgermansbestaan à la de schijnbaar tot rust gekomen jurist Max Donner (die

waarschijnlijk staat voor Ter Braaks vriend Binnendijk, die zichzelf ook wel Dr. Naaigraag noemde en Ter Braak adviseerde veel te kezen en met pruimedanten op stap te gaan¹⁰⁶) een aanvang neemt, speelt zich iets anders af. Een scène, waarin elk woord geladen lijkt te zijn met betekenis en verwijzing.

Tijdens een les op het gymnasium is er een nieuwe leerling, Jean Wood (de schrijver vestigt diverse keren speciaal de aandacht op die naam), die de leraar, Dr. Dumay, die net staat te mijmeren over het nieuwe leven van Max Donner, op zijn achterwerk slaat. Dumay is hier erg van ondersteboven. 'Hij voelde zijn achterste als een uitdaging, als een afzonderlijkheid aan zijn lichaam. Wat kon die jongen in vredesnaam bewogen hebben, om... [...] Hij nam de proefwerken in ontvangst en voelde zijn achterste.'¹⁰⁷

Dumay laat de jongen nablijven. Intussen vertelt hij het incident aan zijn collega's, waarbij hij constateert dat 'iets in de lucht van de leraarskamer hem altijd dreef tot het vertellen van dingen, die hij geheim had willen houden'¹⁰⁸ Hij voelt zich een verrader, maar weet niet waarom. In het lokaal peinst Jean Wood over het in een toneelstuk moeten kussen van een meisje met een snor (later in het boek scheert Dumay op aanraden van Marie zijn snor af). Hij denkt ook na over de ironie waarmee Dumay hem dikwijls benadert en die voor hem voelt als een ontkleedpartij. Terug in het lokaal probeert Dumay zijn vertrouwde houding aan te nemen en lijkt Jean Wood te zijn vergeten ('ook dat was eens comédie').

Dumay vraagt Jean Wood naar zijn motieven voor de klap. Hij voelt zich op dat moment geen leraar, maar inquisiteur, dierentemmer, sportsman. Jean vertelt Dumay, dat hij hem de klap gaf omdat hij daar 'zo verleidelijk stond'. 'Er was iets over hem gekomen, toen hij dat achterste op een paar decimeter afstand had gezien, en hij had zijn hand wel moeten opheffen.'¹⁰⁹ De in gedachten verzonken Dumay geeft geen standje of straf, maar raadt hem slechts aan zich voortaan te beheersen. 'Maar houd je handen voortaan thuis, als je weer eens in de verleiding komt, dat kan nooit kwaad.'¹¹⁰ Dumay vraagt nog naar de herkomst van de vreemde namen van de jongen, daarna mag deze gaan. Dan volgt een overpeinzing van de leraar.

Toen Jean Wood de deur achter zich had dichtgetrokken, sloeg Dumay zich met de vlakke hand op zijn achterste. Merkwaaardig, dacht hij, ik vroeg hem alleen naar zijn namen, om dat nog even uit stellen! Zou ik dat aan Marie kunnen uitleggen? Het is ietwat shocking, maar het moet zich toch in één of andere vertelformule laten vangen...¹¹¹

'Nog geheel bevangen door zijn gedachten over dat dwaze incident' loopt Dumay naar huis. Hij is in

---

106 Brief van D.A.M. Binnendijk aan M. ter Braak, 16 aug 1925.

107 Braak, M. ter, *Dr. Dumay verliest...* Amsterdam 1955 [1933]. p. 10.

108 Ibidem, p. 12.

109 Ibidem, p. 13.

110 Ibidem, p. 14.

111 Ibidem, p. 15.

de war. 'Het was zeker twee of drie jaar geleden, dat hem in een klas iets bijzonders was overkomen, waardoor hij gedwongen was af te wijken van zijn gewoontenstelsel; daarom hinderde hem dit feit, als een onvoorziene post, die zijn begroting in de war bracht.'¹¹²

Vervolgens wordt hij in zijn 'confuus gedroom' gestoord en omvergereden door een slagersjongen. Tijdens dit ongelukje redt Jean Wood zijn hoed, tas en wandelstok, de verloren ingrediënten, de attributen van de keurige burger-leraar. Dumay blijft vervolgens een week thuis van school vanwege zijn gewonde knie en denkt aan beide incidenten, 'de klap, de slagersjongen'¹¹³ terug. In deze periode laat hij zijn snor afscheren en ervaart dat als de guillotine.¹¹⁴ Weer terug op school vertelt Dumay's vervanger hem dat Jean Wood achter is met leren en weer gaat het gesprek over diens namen. In de klas blijkt Jean Wood afwezig; hij is ziek. Dumay is hierdoor erg teleurgesteld, 'alsof hij er zich op verheugd had, hem terug te zien, alsof hij had gehoopt hem getuige te laten zijn van zijn nieuwe masker. Waarom?'¹¹⁵

Kort daarop blijkt Jean Wood te zijn overleden en staat Dumay zonder zelf te weten waarom bij zijn begrafenis. Hij ziet Jean Wood al 'in een nuchtere verte' en weet 'dat hij zeer zelden meer aan hem zou denken nu hij dood was'.

Diverse analitici breken zich het hoofd over de betekenis van de gebeurtenissen rond Jean Wood. Hanssen noemt het een 'wonderlijke passage' en plaatst deze in het perspectief van een themacomplex schande/schaamte.¹¹⁶ Kummer noemt de klap 'een volkomen zinloze handeling, die hem zo van zijn stuk brengt,' een 'acte gratuit.'¹¹⁷ Hij benoemt het incident echter ook als de eerste van een reeks 'gebeurtenissen [...] waardoor de hoofdpersoon uit zijn normale doen gebracht wordt; ze dwingen hem tot reflectie over zijn situatie.'¹¹⁸ Kummer brengt het onder in het motief Toeval.

De handelingen die door de klap veroorzaakt worden missen elke verklaring, er bestaat geen principe waarnaar ze verwijzen; ze worden niet gekenmerkt door hartstocht, staan niet in het teken van een belang. Wel hebben ze gemeen dat ze triviaal en fysiek zijn. Het is een geheel van toevalligheden, waaraan hij achteraf een bepaalde betekenis toekent, vrucht van rationalisaties.¹¹⁹

Ik verschil hier van mening met Kummer. Dumay is erg onder de indruk en verward door de klap, maar houdt vol dat hij niet begrijpt waarom. Bovendien had hij het voorval eigenlijk geheim willen houden, hij vindt het shocking en vraagt zich af hoe hij het aan Marie moet uitleggen. Hij laat het toekennen van betekenis echt aan de lezer over. Zonder veel moeite kan aan deze passages een

---

112 Braak, M. ter, *Dr. Dumay verliest...* Amsterdam 1955 [1933]. p. 16.

113 Ibidem, p. 26.

114 Ibidem, p. 42.

115 Ibidem, p. 53.

116 Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000. p. 141.

117 Kummer, E., *Literatuur en ideologie. Proust en Ter Braak*. 1985. p. 279, 283.

118 Ibidem, p. 281.

119 Ibidem, p. 292.

homo-erotisch karakter gegeven worden.

Ter Braak zelf heeft gezegd, dat hij in *Dr. Dumay verliest...* voortgeborduurd heeft op Hampton Court. Andreas Laan heeft daarin uiteindelijk de gewooneheid omarmd, althans als masker voor zijn ongewooneheid. In *Dr. Dumay* blijkt dit toch niet te werken, het is een illusie, een onmogelijk ideaal.¹²⁰ Over het Jean Wood incident zegt hij niets.

Ik wil een opmerking plaatsen over de titel en de naam van de hoofdpersoon: Victor Dumay. Letterlijk zou je deze kunnen vertalen als ‘overwinnaar van mij’. Aan het eind van de roman heeft deze overwinnaar dus alsnog (iets?) verloren. Of is *Dr. Dumay*, als personificatie van het masker van gewooneheid, de overwinnaar van Ter Braak?

Kummer vermeldt dat Du Perron voor de twaalf hoofdstukken van *Dr. Dumay verliest...* oorspronkelijk titels heeft bedacht, die alle een verlies inhouden. Het eerste hoofdstuk, waarin het Jean Wood-incident staat, zou Verlies van prestige gaan heten. Dit voornemen is uiteindelijk niet uitgevoerd, de hoofdstukken zijn alleen genummerd.¹²¹

Bepaalde gegevens in het verhaal zouden aanleiding kunnen zijn om te vermoeden dat Jean Wood staat voor Du Perron, die Ter Braak in 1933 nog niet zo lang kende. Jean Wood is een nieuwe leerling, die uit Indië komt. In een toneelstuk gaat hij de rol spelen van een oom uit Indië. Omdat er in het verhaal steeds zoveel nadruk op de betekenis van namen wordt gelegd, zou je kunnen speculeren dat de namen Jean en/of Wood dan een verband met Du Perron zouden aangeven. Is Du Perron Jean Wood, en de oom uit Indië? Heeft Ter Braak van hem de (homo-erotische?) klap gekregen, waarvan hij zo in de war is?

Op de website van de Stichting Menno ter Braak wordt eveneens aangegeven dat de figuur Jean Wood misschien gebaseerd is op Du Perron. ‘Achter de Indische leerling Jean Wood, die Dumay een metaforische tik op zijn achterwerk geeft, gaat wellicht Du Perron schuil, iemand die een beslissende draai aan Ter Braaks denken over literatuur gaf.’¹²² Hiermee wordt nog steeds niet duidelijk, waarom het hele voorval dan zo’n erotische lading meegekregen heeft.

---

120 Braak, M. ter, *Politicus zonder partij*. 1934. p. 245, 246.

121 Kummer, E., *Literatuur en ideologie. Proust en Ter Braak. Huis aan de drie grachten*. 1985. p. 300.

123 Toelichting op de roman *Dr. Dumay verliest...* www.mennoterbraak.nl

3. Verborgen en verhuld

a. Verhulling in Hampton Court.

Een existentiële crisis houdt vanzelfsprekend in dat iemand flink in de war is. Het is wat dat betreft dan ook niet verrassend dat in een verhaal over zo'n innerlijke of geestelijke crisis veel geheimzinnige tekstpassages voorkomen. In *Hampton Court* zijn zulke passages echter opvallend vaak aan de orde. De enorme hoeveelheid mysterieuze fragmenten heeft te maken met de wijze waarop het innerlijk van Andreas is weergegeven. Zonder begeleiding van een verteller bevindt de lezer zich constant in het innerlijk bewustzijn van Andreas. Gedachten, handelingen en gesprekken lopen door elkaar. De chronologie wordt telkens doorbroken door de vele droom- en herinneringsbeelden van Andreas.¹²³ De roman zit vol met op het eerste gezicht onsamenhangende flarden van gedachten, vreemde verwijzingen, onafgemaakte zinnen, etcetera... En steeds weer die mysterieuze drie puntjes! Door dit alles ontstaat in de roman een sterke sfeer van geheimzinnigheid, mogelijke verborgen boodschappen en verhulling. Em. Kummer wijst er in zijn bespreking van *Hampton Court* ook op dat de roman vele 'duistere gaten' bevat, die niet zo gemakkelijk te duiden zijn.

Ik weet niet zo zeker of de lezer, als hij aan het eind van het boek verneemt dat Andreas 'geen verlangen meer heeft om gewoon te worden', die tweede lectuur achterover geleund in zijn fauteuil kan voltooien. Of de lezer dan de duistere gaten in de tekst kan duiden, vraag ik me af. Integendeel, ik geloof dat er bij een tweede lectuur nog voldoende raadsels overblijven...¹²⁴

Alles in de roman lijkt ergens naar te verwijzen, ergens mee te maken te hebben en mogelijk iets te onthullen. Op diverse momenten krijg ik zelfs het gevoel als lezer hierop gewezen te worden door de schrijver. Via de gedachten van Andreas zijn er in de tekst zinnen verwerkt die de lezer oproepen alert te zijn. Ik geef een aantal voorbeelden.

'Het was hem, als zou er nu een bijzondere openbaring gegeven worden.'¹²⁵

'Nu opletten. Het kunnen belangrijke woorden zijn, die Diederik nu gaat spreken'¹²⁶

'En ik *moet* weten, wat hij precies bedoeld heeft met dat gezegde over Delfts blauw!'¹²⁷

'Het geheim van het Delfts blauw, dat wordt nu onthuld, dat wordt nu onthuld, ruiste het in hem.'¹²⁸

'Schilderde van Haaften iets achter de woorden, waren het verkapte toespelingen?'¹²⁹

Net als in *Dr. Dumay verliest...*, lijken de namen in *Hampton Court* van belang te zijn. 'Tegenover hem zat geen Otto, tegenover hem zat Van Haaften, de man van 1 September, de man van de generaal; het

---

123 Boven, Erica van en Mary Kemperink [bewerking], *Literatuur van de moderne tijd. Nederlandse en Vlaamse letterkunde in de 19e en 20e eeuw*. Bussum 2006. p. 210, 211.

124 Kummer, E., *Literatuur en ideologie. Proust en Ter Braak. Huis aan de drie grachten*. 1985. p. 207.

125 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 55, 56.

126 Ibidem, p. 63.

127 Ibidem, p. 65.

128 Ibidem, p. 73.

129 Ibidem, p. 88.

zou onzin geweest zijn, die man ongemotiveerd Otto te noemen.¹³⁰ Hoewel Andreas hiermee doelt op het ontzag dat hij voor Van Haaften heeft en hij zich daarom niet voor kan stellen hem bij zijn voornaam te noemen, is in deze woorden wellicht ook een directe aanwijzing van de schrijver te lezen om betekenis te geven aan het feit dat hij besloten heeft het personage Van Haaften Otto te noemen. De keuze van deze voornaam kan namelijk inderdaad haast niet ongemotiveerd zijn. Van Haaften heet Otto en hij wordt door Andreas 'de derde' genoemd. Otto de derde dus. Een duidelijke verwijzing naar Ter Braaks proefschrift over keizer Otto III. Verderop, in mijn bespreking van Gomperts, zal blijken waarom deze verwijzing binnen mijn invalshoek van seksuele geaardheid een rol speelt. In zijn recensie van Hanssens biografie wijst Anten op de sterke aanwezigheid van verhulling in de romans van Ter Braak.

Schrijven stond voor Ter Braak au fond in het teken van zelfbevrijding, maar ook hij kende de grenzen van essayistische openhartigheid en fictionele eerlijkheid. Hij was zich ervan bewust dat verhulling zijn twee romans stevig beheerste, ondanks de nagestreefde directheid. Hij wist, zei hij in 1933 tegen interviewer 's-Gravesande, 'dat zelfs de meest autobiografische romanfiguur altijd nog meer van de schrijver tracht te verbergen dan te onthullen'. Zo'n bewering zou een van de talloze uitspraken kunnen zijn die de biografische nieuwsgierigheid oproepen en aanzetten tot verdere studie van de wisselwerking tussen Ter Braaks leven en werk.¹³¹

Een ander voorbeeld van zo'n uitspraak van Ter Braak die oproept tot nieuwsgierigheid wat betreft zijn verhullingen, is zijn opmerking over zijn schrijversschap in *Politicus zonder Partij*. 'Ik schrijf, met de eerezucht mij aan anderen te verraden... maar met nog groter eerezucht om een duivelsch bedrog te plegen tegenover hen, die meenen in mijn schrijvers-ik mij gevangen te hebben.'¹³² Iemand die zich gepassioneerd heeft beziggehouden met vormen van verhulling in Ter Braaks werk en leven, is de letterkundige H.A. Gomperts.

b. H.A. Gomperts

In het postuum uitgegeven boek *Een kern van waarheid* beschuldigt Hans Gomperts Ter Braak met terugwerkende kracht van intellectueel anti-semitisme. Hij onderbouwt deze aanval met een uitvoerige beschouwing over gespletenheid, die tot wrok en onderdrukte haat leidt, die dan weer zouden zijn uitgemond in anti-semitisme.¹³³ Hier is door vele recensenten en critici het nodige tegenin gebracht; het (onvoltooide) boek wordt een persoonlijke afrekening genoemd en vol drogredeneringen, gebaseerd op drijfzand;¹³⁴ te zwaar aangezet en hardvochtig.¹³⁵ Anten is in zijn recensie van de biografie vrij zeker van zijn zaak:

---

130 Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931]. p. 83.

131 Anten, H., [Bespreking van] Léon Hanssen, *Want alle verlies is winst*. In: *Nederlandse Letterkunde*, 6, 2001

132 Braak, M. ter, *Politicus zonder partij*. 1934. p. 45.

133 Gomperts, H.A., *Een kern van Waarheid*. Amsterdam 2000.

134 Peters, A. 'De leerling gaat zijn meester te lijf'. In: *De Volkskrant* 7 april 2000.

135 Goedkoop, H. 'De waarheid uitgewist'. In: *NRC Handelsblad* 31 maart 2000.

Het is dan ook tamelijk absurd dat zijn meest trouwe discipel, Hans Gomperts, in zijn postuum verschenen essay *Een kern van waarheid* (2000) Ter Braak beschuldigde van diepgeworteld racisme en antisemitisme, een geestesgesteldheid die hij in verband bracht met de door hem veronderstelde latente homofilie van zijn leermeester.¹³⁶

Ook in een artikel in *NRC Handelsblad* stelt Anten zich voornamelijk op als getuige à decharge van Ter Braak.¹³⁷ Anja Kap heeft in haar scriptie de receptie van *Een kern van waarheid* uitgebreid toegelicht.¹³⁸ Ik ga hier in het kader van mijn betoog niet verder op in. Wel valt op, dat de meeste scribenten zich vooral uitspreken over de beschuldiging van anti-semitisme en niet ingaan op de beweringen over Ter Braaks eventuele homoseksualiteit.

Waar het mij nu vooral om gaat, is de aanname van Gomperts dat de gespletenheid van Ter Braak voortkomt uit zijn onderdrukte homoseksualiteit. Zijn aanval op Ter Braak onderbouwt hij mede door bewijzen aan te dragen voor diens vermeende seksuele onzekerheid en onderdrukte gevoelens. In het volgende wil ik proberen helder te krijgen waarop hij dit idee baseert. De door Gomperts geconcludeerde correlatie met anti-semitisme laat ik daarbij verder buiten beschouwing en helemaal voor zijn rekening.

Gomperts en Ter Braak ontmoeten elkaar in 1937, nadat de jonge student Gomperts in *Propria Cures* lovend heeft gereageerd op een kritiek op Ter Braaks *Van oude en nieuwe christenen*. Gomperts is in literaire kringen altijd beschouwd als leerling, criticus, maar ook vriend van Ter Braak. Ze schrijven zeer positief over elkaars werk, bewonderen en verdedigen elkaar steeds uitvoerig. Volgens Kap is er in de geschriften over elkaar of in de onderlinge briefwisseling naast de wederzijdse adviezen, complimenten en eet- of schouwburgafspraken niets te vinden wat duidt op enig probleem in de onderlinge verhouding.

Gomperts heeft zich dus oorspronkelijk steeds opgesteld als een geestverwant van Ter Braak. Hij neemt het voor Ter Braak op in diverse controverses, onder andere met Van Duinkerken. In *Jagen om te leven* bundelt Gomperts een aantal essays, waarvan er enkele aan Ter Braak zijn gewijd. Eén hiervan is 'Het misverstand', de rede die Gomperts uitsprak ter gelegenheid van de Ter Braak-herdenking in 1946. Hierin verdedigt hij Ter Braak vol vuur tegen beschuldigingen van negativiteit en arrogantie, intellectualisme en cynisme. Hanssen beschrijft deze rede aldus:

Wat dan volgt laat zich bijna lezen als een liefdesverklaring, waarin de lichamelijke metaforen die Ter Braak voor de jood Sjestov gebruikte, als het ware op Gomperts zelf worden teruggeprojecteerd. Hij zegt namelijk over Ter Braaks poëtische gevoeligheid:

Het is de poëzie van het essay, de poëzie van een formulering, die hangt in zijn tegendeel, hangt in het evenwicht van zijn ernst en zijn humor, het is de poëzie van de intelligentie, die lichamenlijk is geworden, die ademt en beweegt. Het essayistische proza van ter Braak is als een

---

136 Anten, H., [bespreking van] Léon Hanssen, Want alle verlies is winst. In: *Nederlandse Letterkunde* 6, 2001.

137 Anten, H. *Gomperts en Ter Braak*. In: *NRC Handelsblad* 21 april 2000.

138 Kap, A. *Jagen om te doden*. Bachelorscriptie Universiteit Utrecht 2010

geheimzinnige muziek, waarvan men niet kan nagaan, hoe zij tot stand is gekomen; omdat zij verbijstert door haar heldere eenvoud, die nergens banaal wordt; door haar logica, die ver blijft van de wiskunde; die voor de hand schijnt te liggen en toch door niemand anders kon zijn bedacht.

Eens te meer blijkt hoezeer Gomperts ook na de oorlog nog volledig in de ban van Ter Braak en diens wijze van formuleren was.¹³⁹

In 'Jagen om te leven', het drie jaar later geschreven laatste essay in de genoemde bundel, is Gomperts' houding ten opzichte van Ter Braak er voor het eerst niet meer een van kritiekloos adoreren.¹⁴⁰

In 1958 verschijnen acht essays, gebundeld in *De Schok der herkenning*. Deze gaan over het gegeven dat schrijvers beïnvloed kunnen zijn door andere schrijvers. Gomperts onderzoekt hierin ook de verhouding van Ter Braak tot Du Perron en Nietzsche. Zijn conclusie is dat Ter Braak door het contact met deze denker-schrijvers is veranderd, maar dat deze verandering vooral komt door de herkenning.

Men zou een opmerkelijk contrast kunnen zien als men twee portretten van Menno ter Braak naast elkaar zou zetten: één vervaardigd voor en één na zijn aanraking met Nietzsche. Daaraan zou eigenlijk vooraf moeten gaan zijn nog snellere en op het oog even verbluffende verandering door zijn ontmoeting met E. du Perron. Beide metamorfosen, die door schokken van herkenning zijn teweeggebracht, hebben van Ter Braak niet *een ander* gemaakt dan hij was. Zij hebben plotseling tot ontplooiing gebracht wat in hem klaar lag.¹⁴¹

Gomperts beschrijft hierin uitvoerig wat de invloed van Du Perron en vooral Nietzsche op het denken van Ter Braak is geweest. Hij verklaart uit diens jeugd waarom hij de krachtige filosofie van Nietzsche nodig heeft.

Tot dusver is er dus weinig aanleiding om barsten in de relatie Gomperts-Ter Braak te veronderstellen. Dan verschijnt na vele jaren radiostilte plotseling *Een kern van waarheid* met daarin de hierboven beschreven aantijgingen. Iedereen vraagt zich af, waarom Gomperts het, zo'n zestig jaar na hun eerste contact, nodig vindt om Ter Braak alsnog zo de grond in te boren. Ook Hanssen speculeert over de achtergrond van deze dolksteek. 'Wat moet er, vraagt men zich nu af, tussen Ter Braak en Gomperts in de jaren 1937 en 1940 gebeurd zijn - of *niet* gebeurd zijn -, dat laatstgenoemde na ruim een halve eeuw Ter Braak deze vergaande verwijten maakte?'¹⁴²

Bij hun kennismaking had Gomperts zich volgens Hanssen al meteen verbaasd over de verlegenheid, onhandigheid en asekualiteit van Ter Braak. 'Maar wat prikkelde Gomperts in de roemruchte criticus, dat hij het nodig vond zich in diens seksuele uitstraling te verdiepen - en

---

139 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 458.

140 Kap, A. *Jagen om te doden*. Bachelorscriptie Universiteit Utrecht 2010. p. 33.

141 Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1981. p. 96.

142 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 416.

teleurgesteld raakte in de flegmatiek daarvan?¹⁴³ Hanssens hierop volgende betoog over Ter Braaks seksuele onzekerheid, gebrek aan seksualiteit in zijn huwelijk en kuisheid in het algemeen geeft dan toch eigenlijk geen bevredigend antwoord. Zag Gomperts dat allemaal meteen in de deuropening? Je zou je kunnen afvragen of Gomperts misschien een aanleiding had om op dit gebied iets van Ter Braak te verwachten. Wist hij dingen van Ter Braak, kende hij feiten of had hij roddels gehoord? Of beschikte hij wellicht over het zesde zintuig om een (mede?)-homoseksueel - en dus mogelijke sekspartner? - via visuele kenmerken te herkennen? Dit verschijnsel wordt gaydar genoemd en het lijkt echt te bestaan.¹⁴⁴

Hanssen blijft de verantwoordelijkheid echter geheel bij Gomperts leggen. 'Tegen deze achtergrond ligt het voor de hand te veronderstellen dat Ter Braak voor Gomperts was, wat Otto III volgens Gomperts voor Ter Braak was: een homoseksuele droomfiguur.'¹⁴⁵ Hij komt in een volgend hoofdstuk weer terug op de eerdergenoemde liefdesverklaring (in de herdenkingsrede uit 1946), maar plaatst deze nu in een enigszins ander licht.

Het is moeilijk deze evocatie niet te lezen als een liefdesverklaring, die, versterkt met schuldgevoelens over de dood van de verlatene, op een fataal ogenblik zal omslaan in haat. Haat omdat de meester niet over de toverstaf beschikte, die de leerling hem had toebedacht.¹⁴⁶

Terug naar *Een kern van waarheid*. Een belangrijk element in Gomperts bewijsvoering is de positie van Otto III. In 1928 promoveert Ter Braak op het proefschrift *Kaiser Otto III, Ideal und Praxis im Frühen Mittelalter*. Gomperts voert aan dat deze jonge Duitse keizer eigenlijk een voorbeeld, een held is voor Ter Braak en zeer bepalend is voor diens houding tegenover het leven.

Hanssen geeft hier uitvoerig commentaar op en bestrijdt het argument van Gomperts.

Ter Braak schetste de keizer als een tot depressiviteit en ascese geneigde figuur in een somber tijdsgewricht, als een persoonlijkheid ook die in zichzelf de absolute tegenstelling van keizer en kluisenaar belichaamde [...] Noties die in zijn studie over Otto III steeds weer opduiken zijn de depressieve grondtoon van de keizer, levend in een even depressief tijdsgewricht; het gecompliceerde karakter van dit eeuwig twijfelende kind van een Germaanse vader en een Byzantijnse moeder; zijn tragische lotsbestemming waarvan de kiemen waren gelegd in een ongelukkige jeugd; zijn falen om zijn individuele idealen te laten stroken met die van de massa; zijn onvervuld huwelijksvoornemen met een Byzantijnse prinses; zijn uiterst strenge plichtsbesef en ascetische houding, zijn gedreven-zijn door een bovenpersoonlijk ideaal; zijn opvatting dat dit leven het ware leven niet is, maar slechts het voorportaal ervan; zijn vroegtijdige dood zonder dat hij zijn hoge idealen gerealiseerd zag. Al deze noties wijzen erop dat hij met zijn proefschrift geen opening vond, maar dat hij zichzelf had opgesloten in een sinister spiegelkabinet. Het was een spiegel tot aan de lichamelijke beschrijving van Otto toe: het sierlijk slanke, juveniele, maar zwakke lichaam, het baardloze, lang ovale gezicht met de donkere ogen.

Door H.A. Gomperts is later geopperd dat Ter Braak met zijn dissertatie in feite een verkapte autobiografie

---

143 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 414.

144 Onderzoekers van de Universiteit Leiden en de Universiteit van Amsterdam hebben onder leiding van Lorenza Colzato een studie gepubliceerd in het open-access journal *Frontiers in Cognition*: 'Sexual orientation biases attentional control: a possible gaydar mechanism'.

(<http://www.frontiersin.org/cognition/10.3389/fpsyg.2010.00013/abstract>)

145 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 416.

146 Ibidem, p. 460.

heeft geschreven. Met zijn suggesties over de homoseksuele aanleg van zijn 'held' Otto III, zou Ter Braak zelfs een glimp van zijn eigen homoseksuele 'droom' hebben laten zien. Ongetwijfeld heeft ook Ter Braak zijn homoseksuele fantasieën gehad - zonder dat zij overigens ooit realiteit zijn geworden -, maar zijn toespelingen op Otto's seksuele voorkeur berusten op een lange historiografische traditie en zijn geen eigen projectie. Bovendien gaat het niet aan iemands seksuele identiteit af te leiden uit die van zijn 'held', zeker niet waar het een proefschrift betreft. Maar in zoverre kan men Gomperts gelijk geven dat Ter Braaks 'omzichtige' behandeling van Otto's seksualiteit veel zegt over de vaagheid van zijn eigen seksuele identiteit destijds.¹⁴⁷

Ik vind de redenering van Hanssen hier niet erg consistent. Eerst beschrijft hij Otto als Ter Braaks spiegelbeeld, maar zodra het om de seksuele identiteit van de weerspiegelde gaat, gaat de vergelijking opeens niet meer op? En aan het slot geeft Hanssen Gomperts dan toch weer een beetje gelijk, als hij erkent dat misschien niet de keuze voor de hoofdpersoon, maar wel de beschrijving van diens seksualiteit betekenisvol zou zijn. In een later hoofdstuk komt Hanssen daar weer van terug. Nu bestrijdt hij, dat Ter Braak de keizer überhaupt als homoseksueel heeft afgebeeld.

De veronderstelling van Ter Braaks latente homoseksualiteit wordt in Gomperts' essay alleen hardgemaakt door een theorie over Ter Braaks homofiele beeldvorming in zijn proefschrift over keizer Otto III. Het beeld van de Duitse keizer als een geïnverteerde persoonlijkheid was echter geen bedenkfel van de jonge Nederlandse historicus in 1928, maar vormde een product van de Duitse nationalistische romantiek, die Otto III als een waanzinnige, verwijfde fantast geafficheerd had. Dit beeld nu werd door Ter Braak juist krachtig bestreden en als hij zich al met Otto geïdentificeerd heeft, dan veeleer met de godzoeker die geen handeling op aarde kon verrichten zonder deze in Augustinische ideeën te vertalen. Het *Eros*-concept dat Ter Braak op Otto III toepaste, was neoplatonisch van karakter en heeft nauwelijks iets van doen met de subjectieve, homoseksuele uitleg die Gomperts eraan geeft.¹⁴⁸

Gomperts beschuldigt Ter Braak van verhullende tactieken rond de figuur van Otto III.

Ter Braak schrijft volgens hem in het proefschrift met een andere insteek over Otto dan hij doet in het latere *Politicus zonder partij*, waarin hij reflecteert op zijn leven en op oorsprong en betekenis van eerder geschreven werk. Het betoog van Gomperts is hier nogal moeilijk te volgen. Hij schrijft erg naar zijn conclusie toe, dat Ter Braak zijn persoonlijke betrokkenheid met Otto III tracht te ontkennen. Volgens Gomperts onthult Ter Braak hier juist bepaalde zaken door er niet over te schrijven. Hanssen beschrijft wel dat Ter Braak later met gemengde gevoelens op zijn proefschrift terugkeek, omdat hij uiteindelijk niet het complete beeld van de keizer heeft kunnen schetsen.

Later beschouwde Ter Braak zijn proefschrift als het verslag van een *echec*. Het had hem [...] niet geleverd wat hij stilzwijgend toch gehoopt had. Bij alle materiaal dat hij voor zijn weerbarstige en complexe onderwerp aandroeg, bleef de ware figuur van Otto III voor hem en voor de lezer 'onherkenbaar verborgen' [...] 'Er blijft een mens te zoeken,' zo noemde hij zijn *Stem*-artikel over Otto III, waarmee hij tegelijkertijd aangaf dat hij nog steeds niet wist wie hij zelf was.¹⁴⁹

In hoeverre er sprake is van bewuste verhulling door Ter Braak, door in *Politicus zonder partij* zogenaamd een ander standpunt te huldigen, of van een veranderde kijk op het geheel, is moeilijk te beoordelen. Volgens mij zegt Ter Braak hier eigenlijk dat hij Otto III toch niet goed genoeg heeft

---

147 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 387.

148 Ibidem, p. 416.

149 Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000. p. 388.

leren kennen en daarmee volgens Hanssen ook zichzelf niet. Dus is er toch een connectie.

Hanssen meldt dat Gomperts expliciet steunt op zijn behandeling van Ter Braaks proefschrift in *Leven in geleende tijd*.¹⁵⁰ Gomperts noemt daar 'Léon Hanssen, die het belang van dit proefschrift goed heeft gezien'. In een ongeveer tien jaar eerder verschenen werk over Ter Braak, *Leven in geleende tijd*, zegt Hanssen inderdaad:

Deze Otto III heeft Ter Braak heel zijn studententijd geprikkeld en ook daarna nog: in zijn laatste levensjaren had hij plannen over deze figuur een biografische roman te schrijven zonder wetenschappelijke poespas. Wat sprak hem zo aan in deze keizer uit een periode van bijna duizend jaar geleden? In de bestaande literatuur werd Otto III afgeschilderd als een bleke en eenzame fantast in een positie die ver boven zijn krachten ging. Ter Braak probeerde deze mythe te ontzenuwen en uit zijn bevindingen kwam een andere, niet minder intrigerende figuur te voorschijn. Enerzijds beschrijft hij Otto III als een zichzelf tuchtigende kluizenaar met een pessimistische opvatting van het aardse bestaan. Maar anderzijds laat hij zien hoe de keizer tot het uiterste vocht voor de verwezenlijking van het oude Augustinische ideaal van Gods rijk op aarde. Otto III probeerde zijn pessimisme in de praktijk te boven te komen. Zonder erg veel resultaat. Voordat Otto aan de onverzoenlijkheid van zijn eigen tegenstellingen - keizer en kluizenaar - te gronde kon gaan, plukte de dood hem op eenentwintigjarige leeftijd uit het leven. De bronnen van zijn tijd geven het beeld van een tere en slanke gestalte, jong en baardloos, met een lang ovaal gezicht, een eeuwige puber in een somber tijdsgewricht. In zijn hang naar het zuiden, naar Italië, kon Otto III voor de latere Duits-nationalistische geschiedschrijvers niets anders zijn dan een mislukkeling, een halve idioot. Ter Braak liet daarentegen zien dat zoiets als nationalisme voor Otto III en zijn tijd in feite nog helemaal niet bestond. Voor Otto gold alleen het visioen van Gods rijk op aarde. In deze van een hoger doel bezeten, eenzame keizer vond Menno ter Braak het idool van zijn studentenjaren.¹⁵¹

Hier is Hanssen dus veel uitgesprokener en positiever over Ter Braaks idealisering van Otto III, zonder die overigens met diens geaardheid te verbinden, maar als in de tussentijd de aantijgingen van Gomperts zijn verschenen, neemt hij in de biografie, krap tien jaar later, gas terug.

Ter Braak zelf suggereert overigens ook dat er meer te ontdekken zou zijn geweest in zijn proefschrift. In *Het Vaderland* bespreekt hij *Reinaert uit Eibergen*, een over hem verschenen boek van Max B. Teipe en Johan van der Woude. Hij verwijt de schrijvers te goedgelovig te zijn geweest tegenover zijn dubbelganger, de schrijver Ter Braak, terwijl zij juist iets hadden kunnen onthullen.

Aan den anderen kant zijn zij dan ineens ook weer veel te goedgelovig ten opzichte van Ter Braak, zoo bijv. als zij verklaren zijn dissertatie over Keizer Otto III maar niet te hebben geraadpleegd, omdat zij zijn minachting voor zijn stadium als wetenschappelijk specialist willen respecteren; juist deze minachting geeft namelijk te denken, en allicht hadden T. en v.d. W. hiermee hun voordeel kunnen doen als ontmaskeraars van een Reinaert, die zich eens wetenschappelijk als collega van koning Nobel vermomde.¹⁵²

In een brief aan Gomperts meldt hij ruim een jaar later iets dergelijks:

Vergelijk bij Uw *volwassen* oordeel het aankomendhalfwassige en een beetje bête-[geponeerde], vriendelijke uitgeleg voor Jan Publiek, dat de heeren Teipe en Van der Woude destijds van zich hebben gegeven!¹⁵³

---

150 Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000. p. 388. Noot nr. 10.

151 Hanssen, L., *Leven in geleende tijd. Over Menno ter Braak*. Eibergen 1992. p. 41, 42.

152 Braak, M. ter, 'Een dubbelganger'. In: *Het Vaderland* 31 mei 1936

153 Brief M. ter Braak aan H.A. Gomperts, 20 augustus 1937.

c. W.F. Hermans

Willem Frederik Hermans is eveneens iemand die flinke kritiek heeft geuit op Ter Braak en hierbij is van verhulling weinig sprake. Jaap Goedegebuure beschrijft zijn 'onrechtvaardige schimpscheuten' waarin 'de nuances van recht en billijkheid volkomen zoek' zijn en meent dat de 'rancune die Hermans koestert tegen denkers als Ter Braak, die in het zicht van de oorlog volstonden met een beroep op de menselijke waardigheid, is opgedaan in de meidagen van veertig.'¹⁵⁴ Net als Ter Braak, pleegde Hermans' oudere zus, Corrie, in deze meidagen zelfmoord toen het Nederlands leger capituleerde. Zij zou een volgeling van Ter Braak genoemd kunnen worden en had veel van haar meningen over 'menselijke waardigheid' en de 'de verdorvenheid van het naziregime' van hem overgenomen.¹⁵⁵ In een interview in *HP/De Tijd* verwerpt Hermans hun filosofische redenen voor de zelfverkozen dood. 'Mensen die toch al labiel waren, die deden dat dan in mei 1940. Anderen – zelfs heel veel joden – lieten de moed niet zakken.'¹⁵⁶ Op de ingewikkelde relatie van Hermans met zijn zuster en de impact die haar zelfmoord op hem had, wil ik hier niet te diep ingaan, maar duidelijk is dat zijn negatieve verhouding tot Ter Braak voor een groot deel van persoonlijke aard is. Desondanks is het opvallend dat ook Hermans verwijst naar de mogelijkheid van homoseksuele gevoelens bij Ter Braak.

In het tijdschrift *Merlyn* is een stuk van Hermans gepubliceerd dat *Eindelijk alles over Menno* heet. Hierin beschrijft hij dat Ter Braak zijn ware persoonlijkheid nooit heeft laten zien.

Ter Braak is voor mij het type van de auteur die ondanks luidruchtige taal, over gevaarlijk leven, voornaamheid, wij psychologen, risico's, paradoxen, accenten, instincten, spelen en spelelementen, volledige inzet van de persoonlijkheid, er nooit in geslaagd is die lagen van zijn persoonlijkheid aan te boren, waar het ware schrijven werkelijk begint te vloeien. Angst wat de burens ervan zullen zeggen verhindert persoonlijkheden die een dorp bewonen zich te ontplooiën. Daardoor is de enige echte persoonlijkheid in ieder dorp de dorpsdoot, dat is bekend. De dorpsdoot heeft niet meer die angst voor de burens die Ter Braak nooit verlaten heeft.¹⁵⁷

Bovendien beschuldigt hij Ter Braak van plagiaat en geeft een andere reden voor Ter Braaks zelfgekozen dood dan de inval van de Duitsers in 1940.

Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat de Duitse overval van 1940 niet de oorzaak geweest is, dat Ter Braak aan zijn leven een einde maakte, maar een onderbewust verhoopte goede gelegenheid. Hij zou, door de oorlog te overleven, geen enkele geestelijke toekomst meer hebben gehad. In het *Journal 1939* staat een zin waaruit blijkt dat de waarheid hem niet helemaal verborgen is gebleven: 'Alleen mijn boekenbezit is een eigen vormgeving.'¹⁵⁸

In de verhalenbundel *Een wonderkind of een total loss* brengt Hermans nog een andere visie op Ter Braaks zelfmoord naar voren. Het boek bevat een passage waarin de hoofdpersoon in gedachten een

---

154 Goedegebuure, J., *Nederlandse literatuur 1960-1988*. Amsterdam 1989. p. 43.

155 Fontijn, J., *Opgebouwd uit hetzelfde. Broers en zusters in de literatuur*. Amsterdam 2011.

156 Franssen, A., 'Hermans' hemel'. In: *HP/De Tijd* 15 september 1995.

157 Hermans, W.F., 'Eindelijk alles over Menno'. In: *Merlyn*, jaargang 1, aflevering 2, jan. 1963. p. 82, 83.

158 Ibidem, p. 82, 83.

essay schrijft en zich daarbij afvraagt waarom 'Otto Verbeek' eigenlijk zelfmoord heeft gepleegd. Het is overduidelijk dat hier Menno ter Braak bedoeld wordt, zoals met Arthur Ducroo verwezen wordt naar E. du Perron. Er worden verschillende opties overwogen. Zou Verbeek zo met zichzelf ingenomen zijn geweest dat hij het belang van zijn eigen denken en schrijven zwaar overschat heeft? (Het personage van) Hermans betwijfelt het. Zijn 'theorie is dat elke beslissing van kardinaal belang in het achterwerk genomen wordt.' Wat Hermans hier precies mee bedoelt is mij niet geheel duidelijk, maar het brengt hem op de vraag of impotentie er iets mee te maken gehad zou kunnen hebben en hij verwijst hierbij naar *Het volkomen huwelijk* van dokter Th. H. Van de Velde, dat door Verbeek fel bestreden was. Deze optie wijst hij echter ook af en hij speculeert voort.

Dan misschien ejaculatio praecox? Of ziekelijke wroeging over iets veel banalers als onanie, in die tijd nog door sommige autoriteiten voor hoogstgevaarlijk versleten. Of min of meer homoërotische neigingen... Ja, waarachtig! Verbeek wisselde in tien jaar tijd 1300 brieven met zijn vriend Arthur Ducroo, aantal zelfs niet overtroffen door André Gide en Roger Martin du Gard in dertig jaar. [...] Iedereen die zich ooit met Verbeek heeft beziggehouden, weet al lang wat ik bedacht heb, maar niemand is zo tactloos het te zeggen.¹⁵⁹

---

159 Hermans, W.F., *Een wonderkind of een total loss*. Amsterdam 1981. p. 188-190

4. Circumstantial evidence

a. De dandy

In beschrijvingen van de verschijning Ter Braak valt nogal eens de benaming 'dandy'. Zo geeft bijvoorbeeld Ton van Deel zijn recensie van het eerste deel van de biografie de titel 'Een dandy uit Eibergen'. Hierin zegt hij: 'Het moet een kledij geweest zijn, die hem onaanraakbaar maakte voor de buitenwereld, een dandyeske pose waarachter een nerveus en lang niet zo uitgebalanceerd gestel schuilging.'¹⁶⁰ Natuurlijk baseert hij deze titel mede op de biografie zelf. In beide delen daarvan wordt de term dandy een aantal keren gebruikt om Ter Braak (en ook andere mannen) te typeren. In hoofdstuk 11 van *Alle verlies is winst* schrijft Hanssen: 'De gehechtheid aan een zekere luxe en de voorkeur voor verzorgde, opvallende en chique kleding zou hij van zijn oom en tante overnemen. Zeker in zijn studietijd te Amsterdam, toen hij op eigen benen kwam te staan, kreeg zijn verschijning een bijna dandy-achtige allure.'¹⁶¹ Hoofdstuk 17 heet 'Dandy in Amsterdam'. Daarin staat: 'Ter Braak had iets hyperverzorgds, inderdaad iets dandy-achtigs, maar anderzijds ook iets ouwelijks en afgetrokkenens. Onafscheidelijk, óók om er tijdens het gesprek aan te frunniken en mee te spelen, was zijn knijpbrilletje dat toen al hopeloos passé en daarom ook bijzonder opvallend was.'¹⁶² In hoofdstuk 21 wordt verteld hoe Ter Braak kamers huurde van de diamantair Jacob Batavier; deze was op een schilderij afgebeeld 'als een Jan Klaassen die dandy geworden is'.

Batavier bracht zijn laatste levensjaren door in een krankzinnigengesticht. Hij stierf in april 1923 te Amerstfoort en dankzij die omstandigheid kon Ter Braak zijn vertrekken huren. Of hij Jacob Batavier ooit ontmoet heeft, is uiterst onwaarschijnlijk, wel vroeg hij zijn latere vriend Jan Greshoff, die Batavier nog goed had gekend, dikwijls uit om bijzonderheden over deze kleurrijke bohémien te vernemen.¹⁶³

Ter Braak kan zijn dandy-uiteerlijk vrij lang volhouden. In hoofdstuk 33, als Ter Braak in Zaltbommel werkt, meldt Hanssen: 'Ter Braak, zo geaffecteerd en dandy-achtig als hij overkwam, viel bij de meisjes nog steeds goed.'¹⁶⁴ Maar eens wordt het toch minder:

In Bilthoven werd hij herkend door een oud-leerlinge, die er voordat zij het wist uitflapte: 'Goh, meneer Ter Braak, wat bent U onnoemelijk dik geworden!' Ter Braak wist niet hoe hij moest kijken, maar dat hij niet meer de slanke, aantrekkelijke dandy-achtige man was van weleer, had hem niet op een onthutsender manier duidelijk kunnen worden. Drie jaar huwelijk en burgerlijk bestaan zonder liefdesverdriet hadden hun uiterlijke sporen achtergelaten. Zijn grootste gewicht had Ter Braak zelfs nog niet bereikt.¹⁶⁵

Ook anderen worden door Hanssen als dandy getypeerd, zoals Ter Braaks Rotterdamse vriend Jo Otten. 'Otten viel op als een hooghartige, hoogst sensitieve figuur, een lange Kralingse dandy die het *vivere pericolosamente* ('gevaarlijk leven') van Nietzsche en Mussolini beleed, maar vaak bij de

---

160 Deel, Ton van. 'Een dandy uit Eibergen'. In: *Trouw*, 4 november 2000.

161 Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000. p. 125.

162 Ibidem, p. 192.

163 Ibidem, p. 229.

164 Ibidem, p. 421.

165 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 376.

eerste aanraking voor de werkelijkheid terugdeinsde'¹⁶⁶ Ook de Rotterdamse gemeentebibliotheek beschrijft Otten: 'Jo Otten was met zijn lengte van ruim 1.90 m en zijn dandy-achtige voorkomen een bijzondere verschijning. Hij raakte bevriend met Menno ter Braak, die aan het Rotterdamsch Lyceum les gaf.'¹⁶⁷

Geconcludeerd mag worden dat het begrip dandy wel een nadere beschouwing verdient.

Dandyisme bestaat al eeuwenlang. Het komt in sommige landen meer voor dan in andere en er zijn bloeiperiodes aan te wijzen. Je zou het een stroming kunnen noemen, het is in elk geval een uitgesproken levenshouding, in principe van mannen. In sommige periodes wordt vooral het maatschappelijk verzet benadrukt en keren dandy's zich af van de 'gewone' maatschappij; mede hierdoor komt dandyisme relatief veel voor onder de rijke aristocratie, die het zich kon permitteren om niet te werken en zich geheel aan zichzelf te wijden. In andere tijden is het meer een mode-ideaal. Het is eigenlijk altijd een soort spel, een maskerade, een show. Er is veel bekend over een aantal opvallende dandy's in de 19^e en begin 20^e eeuw, maar sommige auteurs noemen bijvoorbeeld ook Julius Caesar een dandy. Een bekende Nederlandse dandy is Louis Couperus.

Dandyisme heeft raakvlakken met homoseksualiteit en androgynie. Het valt zeker niet samen met homoseksualiteit in de zin dat alle dandy's homoseksueel zijn, maar het dandyisme is wel een mooie manier om ambivalente gevoelens rond seksualiteit achter een masker te verbergen, vooral voor mensen die bezorgd zijn voor hun reputatie. Geen dandykenner waagt zich aan een alomvattende definitie van dandyisme. Veelgenoemde elementen zijn de sterke gerichtheid op het uiterlijk en het androgyne. Dandy's zijn veelal gangmakers, grensverleggers. Ze zijn vaak overgangsfiguren en bewegen zich op diverse breukvlakken, bijvoorbeeld op de grens tussen de seksen.

Dandy's bewegen zich bij voorkeur op verschillende breukvlakken tegelijk, zoals op de grens tussen periodes, bevolkingsgroepen, biotopen, de seksen. Ze hebben succes met hun dandyisme, al naar gelang ze erin slagen nieuwe overgangssituaties om zich heen los te maken. Koning der dandy's is weer de veelzijdigste onder hen die zelfs feiten, overtuigingen en verhoudingen die volledig vastliggen, op losse schroeven weet te zetten. Het is alsof dandy's eigenhandig de meridianen van het dagelijks leven en de grenzen van het onderling verkeer verleggen. Ze proberen op ieder bestanddeel ook het tegendeel te betrekken en accepteren geen paradigma zonder paradoxen. [...] De contiguiteit der dingen, het aan elkaar grenzen van de verschillende nuances, vormt de voedingsbodem van de ambiguiteit der dandy's. Geen heilig huisje, of zij trotseren het met hun formidabele, haast net zo heilige ambivalentie. Door hun inbreuk op de orde der dingen schenden zij tact met tact, verstoren zij taboes door met het vanzelfsprekende de draak te steken en verbreken zij collectieve regels. Zij overtreden de alledaagse gang van zaken, maken discussies los en beloven nieuwe vrijheden. [...] Het dandyisme perst door het frictiekarakter dat er eigen aan is, luchtigheid in de basispatronen en hoofdgenres van de leefwereld en doet dat in de socialiteit evenzeer als in de seksualiteit, de mannelijkheid, de vrouwelijkheid en hun definities. De vluchtigheid die de dandy aan de dag legt ten aanzien van sociale axioma's, drukt hem vervolgens van de weeromstuit het stempel op van een onverbeterlijke maar opeervlakkige zonderling.¹⁶⁸

---

166 Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000. p. 442.

167 Website gemeente bibliotheek Rotterdam (<http://plugin.bibliotheek.rotterdam.nl/dlw/author.aspx?id=111>)

168 Hielkema, A.[red.], *De dandy of de overschrijding van het alledaagse. Facetten van het dandyisme*. Meppel/Amsterdam 1989. p. 183, 184.

Ter Braak heeft naar mijn mening wel meer gemeen met bovenstaande karakterisering van de dandy dan alleen zijn kledingkeuze. Hij kan zeker beschouwd worden als een 'overgangsspecialist op het scherp van de snede tussen diverse maatschappelijke orientatiesystemen, cultuurcomponenten als taal, tijd, ruimte, lichamelijke, groepen en hun symbolische regelstelsels, zoals epistemologie, ethiek en esthetiek.'¹⁶⁹

In de (literaire) kunstenaarskringen waarin Ter Braak verkeerde zal het verschijnsel dandy waarschijnlijk vrij frequent voorgekomen zijn. Hij wordt dus zelf een dandy genoemd, maar ook Jo Otten en diens studiegenoot Jacques de Thouars zijn als zodanig getypeerd.

Hampton Court is door Ter Braak opgedragen aan deze Jacques de Thouars. In zijn biografie vermeldt Hanssen over Thouars:

Over deze is in het verleden geopperd dat hij een vriend zou zijn uit Ter Braaks studententijd, die hem tot de figuur van Van Haaften had geïnspireerd. In werkelijkheid was Thouars een vriend van Jo Otten, met wie deze aan de Handelshogeschool in Rotterdam had gestudeerd. Ter Braak zal hem wellicht bij Otten thuis of in de restaurants Caland of Atlanta tijdens een gemeenschappelijke maaltijd hebben ontmoet. Wat hem in Thouars zo bijzonder heeft aangesproken dat hij zijn eerste roman aan hem opdroeg, blijft wat raadselachtig. Iets vlerkerigs als Van Haaften had hij zeker niet.¹⁷⁰

In een brief aan Du Perron spreekt Ter Braak er zijn spijt over uit dat hij de roman niet aan hem kan opdragen, omdat het 'al voor ik je kende, beloofd was aan het model voor den hoofdschurk van Haaften, zekere Jacques de Thouars.'¹⁷¹ Dat Thouars zeker niets vlerkerigs had, lijkt mij een wat te stellige conclusie van Hanssen, aangezien hij als dandy bekend stond en Ter Braak geïnspireerd heeft tot 'den hoofdschurk'. Het meest raadselachtige zit hem wat mij betreft in de vraag wat de precieze verhouding van Ter Braak tot Thouars is geweest en of hierbij wellicht iets van (het idee van) homoseksualiteit heeft meegespeeld.

b. Vrouwen en seksualiteit

De eerste vrouw in Menno's leven was natuurlijk zijn moeder Geertruida Alida ter Braak-Huizinga, oftewel Trui ter Braak. Met haar schijnt hij geen erg hechte emotionele relatie gehad te hebben. Hanssen beschrijft dat zij haar zoon tot razernij kon brengen met haar ontwijkende gedrag. In het gezin Ter Braak werd niet geknuffeld, de sfeer was niet liefdevol, maar scherp en niet op het voelen gericht. Het huwelijk tussen dokter Ter Braak en Truida straalde ook geen warmte uit. 'Op gevoelsniveau ging men schichtig met elkaar om, op verstandsniveau strijdbaar; men lag op de loer de ander te corrigeren op fouten. Het accent was op het negatieve.'¹⁷² Hanssen meent dat het gemis aan warmte in de relatie

---

169 Hielkema, A.[red.], *De dandy of de overschrijding van het alledaagse. Facetten van het dandyisme*. Meppel/Amsterdam 1989. p. 184.

170 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 43.

171 Brief M. ter Braak aan E. Du Perron, 31 januari 1931.

172 Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000. p. 77.

met zijn moeder een verklaring zou kunnen zijn voor Ter Braaks latere diepe verlangen naar het ideaal van een warme, moederlijke vrouw.

Ter Braak schreef een essay getiteld *Het onvolkomen huwelijk*. Een verwijzing naar de destijds bekende vrouwenarts Th. H. van de Velde, die publicaties als *Het volkomen huwelijk* en *De volmaakte vrouw* op zijn naam had staan. Volgens Ter Braak wil Van de Velde van iets dat in de basis onvolkomen is, iets volkomens maken. De relatie tussen man en vrouw is echter juist gefundeerd op 'het mysterie der noodzakelijke onvolmaaktheid'.¹⁷³ Het beeld dat Ter Braak van het huwelijk (van zijn ouders) had, was volgens Hanssen dan ook niet positief te noemen. In *Het Carnaval der burgers* drijft hij de spot met het burgerlijk huwelijk. Toch was het huwelijk voor Ter Braak binnen zijn filosofie van aanpassing en 'onmerkbare ongewoonheid', tegelijkertijd een absolute noodzakelijkheid. Niet trouwen zou een afwijking zijn.¹⁷⁴ Hanssen acht het echter waarschijnlijk dat Ter Braak 'als de huwelijkskandidaat die hij in 1930 was, na enkele bittere ervaringen weinig illusies meer koesterde omtrent een werkelijk ideale verbintenis met een vrouwelijke partner'.¹⁷⁵

Die bittere ervaringen bestonden uit een aantal onnozele of onmogelijke liefdesavonturen en verbroken relaties. Met zijn eerste vriendinnetje in zijn studententijd, Ine Sjoukes, bleef de relatie 'steken op het niveau van kusjes geven'.¹⁷⁶ Naar de hoeren ging hij niet (één dronken incident waarbij overigens niets gebeurde daargelaten) daar was hij te verlegen en te gecontroleerd voor en met 'onbeduidende' vrouwen wenste hij zich niet bezig te houden. Bovendien 'beschikte Ter Braak ook niet over een erg primair seksueel temperament'.¹⁷⁷ Hij was bevriend met Elisabeth (Bep) de Roos, een vrouw die erg aan hem gewaagd was. 'Hij meende dat er in Nederland geen tweede vrouw was zoals Bep. Maar hij maakte geen enkele avance in haar richting, althans daar is niets van bekend'.¹⁷⁸

In de onbereikbare elf jaar oudere en reeds getrouwde Jo Planten-Koch had de drieëntwintigjarige Ter Braak waarschijnlijk het ideaal van de warme moederlijke vrouw gezien. Ter Braak omschreef zijn gevoelens voor Jo Planten-Koch als 'een tusschenvorm tussen twee manieren van voelen, en als zoodanig misschien naar beiden kanten (de "vriendschappelijke" en de "amoureuse") maar half reëel; maar juist daarom, denk ik, voor mij van des te meer betekenis'.¹⁷⁹ Na een aantal jaar van haar vervuld te zijn geweest, zonder dat er ooit iets echt werkelijkheid was geworden, maakte hij zich los van de betovering. In *Het Carnaval der burgers* verwerkte Ter Braak zijn afkeer van het huwelijk van Jo en haar man. Hij nam afscheid van het moederlijke liefdesideaal.

---

173 Braak, M. ter, 'Het onvolkomen huwelijk'. In: *Man tegen man*. Brussel 1931. p. 100.

174 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 48.

175 Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000. p. 78.

176 Ibidem, p. 231.

177 Ibidem, p. 232.

178 Ibidem, p. 404.

179 Ibidem, p. 277.

Er diende zich snel daarop alweer een reeds getrouwde vrouw aan, die fungeerde als een soort surrogaat-Jo Planten, waarmee Ter Braak na een korte briefwisseling één ontmoeting had. Hanssen schrijft over deze avond: 'Beiden voelden een sterke aantrekkingskracht, maar elk wist voor zich dat het niet mogelijk was. Zijn gevoeligheid bleef, zoals zij merkte, steeds verborgen achter een dichte sluier van kuisheid. Dit maakte de stemming wanhopig'¹⁸⁰ Terwijl het hele akkefietje met de vrouw uit Brabant op mij overkomt als een redelijke blamage van Ter Braak, noemt hij zelf het gebeurde (of eigenlijk het niet-gebeurde) in brieven aan zijn vriend Dirk Binnendijk 'een zoo romantische geschiedenis' waarover hij niet kon of wilde schrijven.¹⁸¹ Een ruimschootse overdrijving om de schijn op te houden? Ter Braak schrijft de vrouw uit Brabant dat hij iemand zoekt die hem kan redden uit zijn 'impasse' en deze persoon zou 'oprecht naïef en frivool en gelukkig en onaangetast moeten zijn' [...] Misschien, dat ik daarom wel plotseling eens als een gehuwde, subs. verloofde voor den dag kom met een voor mijn vrienden volkomen onbegrijpelijke gestalte, een volkomen oninteressante figuur. Er zit niet veel anders op, vrees ik.¹⁸² Deze gedachte werd niet veel later werkelijkheid.

Tijdens zijn tweede verblijf bij zijn oom en tante in Tiel ontmoet Ter Braak de achttienjarige Hanneke Stolte. 'Zijn hart was vol, althans dat vertelde hem zijn hoofd.'¹⁸³ Hij vraagt haar al bij hun tweede ontmoeting meteen ten huwelijk en 'de eeuwige vrijgezel gaat zich verloven! Men moest het geloven, maar geloofde het maar half. Ter Braaks vrienden en kennissen, aan wie zij in de loop van de komende maanden werd voorgesteld, verbaasden zich behalve over Hannies schoonheid over de tegengesteldheid van de karakters van de verloofden.'¹⁸⁴ Terwijl Hanneke een paar maanden in Parijs is, om wat afstand te nemen van Menno en haar strenge vader, vertoont Ter Braak per brief nare en jaloerse trekken en doet Menno's opdracht van zijn *Carnaval* aan Jo Planten-Koch de relatie ook geen goed. Hanneke verbreekt de verloving.

Tegen zijn dertigste levensjaar was Ter Braak seksueel nog steeds onervaren. 'Het verlangen naar een partner kwam bij Ter Braak zeker niet primair voort uit een lichamelijke, seksueel verlangen. [...] Het erotische motief werd naar Ter Braaks oordeel in de moderne cultuur uit den treure geëxploiteerd en had het karakter gekregen van een sportdiscipline waarin men dankzij technische oefeningen kan excelleren'¹⁸⁵ En sport, dat was nu juist altijd het gebied geweest waarop Ter Braak zichzelf zag falen! In 1930 bracht Ter Braak de kerstdagen door in Berlijn, bij de familie Geissel. Dochter Gerda, die in het verleden regelmatig bij het gezin Ter Braak had gelogeed om aan te sterken na de oorlog, werd de volgende verloofde waarmee Ter Braak hoopte onder te kunnen duiken in *het gewone*. Geteisterd door twijfels en angst voor de mislukking van dit 'bewust-ongelukkige' huwelijk, verbrak Ter Braak deze

---

180 Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000. p. 429.

181 Ibidem, p. 422.

182 Ibidem, p. 430.

183 Ibidem, p. 435.

184 Ibidem, p. 436.

185 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 48-50

keer uiteindelijk zelf zijn verloving. Als reden gaf hij Gerda en haar moeder te kennen dat hij impotent was. Het werd een drama, waarbij Gerda een tevergeefse poging deed om Menno alsnog te strikken voor een huwelijk door zichzelf te vergiftigen. Ter Braaks plan om via een huwelijk met Gerda Geissel rust te vinden in *het eenvoudige* was hopeloos mislukt.

Ter Braak wilde absoluut niet eindigen als eeuwige vrijgezel, dat strookte niet met zijn levensdoel van niet afwijkend zijn. Het was ook nergens voor nodig, er waren genoeg meisjes in hem geïnteresseerd. Sommige oud-leerlingen verklaarden later dat zij wel een oogje hadden op hun docent en dolblij waren als er een verloving van hem misliep, omdat ze dan weer kans maakten.

Ter Braak maakte echter geen gebruik van de mogelijkheden die zich voordeden. Eén van zijn beste leerlingen, een zekere Aad Schelling, was hem ooit thuis op komen zoeken. Hoewel Aad Schelling zelf te kennen gaf niet op die manier in Ter Braak geïnteresseerd te zijn en vond dat hij 'zonder enige erotische uitstraling' was, vroeg Du Perron zich af wat Ter Braak belette haar van haar maagdelijkheid te bevrijden. Ter Braak zag haar belangstelling als een 'leeraar-vader-complex' en verklaarde zich niet in erotische zin met haar bezig te houden. 'Ik heb er doodeenvoudig geen seconde aan gedacht.'¹⁸⁶

Ondertussen kreeg Ter Braak een steeds intiemer contact met een nieuwe vrouw in zijn leven: Ant Faber. Hij vertrouwde haar zijn eigenzinnigheden toe en vertelde haar over zijn visie op het huwelijk. Hij legde haar zijn dilemma over de twee typen vrouwen uit; enerzijds de intelligente kameraad en anderzijds het knappe jonge wichtje. Ter Braak benauwde haar echter met zijn pogingen haar om te vormen naar zijn ideaalbeeld en zij was in eerste instantie onzeker over een huwelijk met hem, omdat zij zich niet in een kokette vrouw wilde laten veranderen. Ter Braak overtuigde haar dat hij haar belangrijker vond dan hoge hakken en gaf toe dat 'hij eigenlijk helemaal geen kokette vrouw als echtgenote wilde, omdat haar koketterie hem alleen maar angstig zou kunnen maken voor het wellustige beest in hem. Maar het woord angstig kan hier niet anders gelezen worden dan als schaamtevol, want wat hem angst inboezemde was, zoveel had de affaire-Gerda Geissel hem wel geleerd, de onmacht, de *impotentie* van datzelfde beest in hem. [...] en eindelijk kwam het hoge woord eruit: wat hij zocht in een vrouw, was *een vrouw als kameraad*.'¹⁸⁷

Eindelijk was hij geen huwelijkskandidaat meer, maar een getrouwd man. Ter Braak had zijn droom om te trouwen verwezenlijkt en zich ervoor weten te behoeden 'een afwijking' te zijn. 'Zo eenvoudig als het leven met Ant nu was, zo eenvoudig moest het blijven'¹⁸⁸

Eén geluk duldt nooit naast zich een tweede geluk,
als men niet kan kiezen, stooten ze elkander stuk.
Zoo kan men niet zijn wie men is en wie men was tegelijk...
Het hart van den mensch is maar een zeer klein rijk.¹⁸⁹

---

186 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 114.

187 Ibidem, p. 132.

188 Ibidem, p. 135.

189 Ibidem, p. 377. Fragment van een gedicht van Nijhoff dat Ter Braak tijdens zijn huwelijk bij zich droeg.

Menno ter Braak had dus wel degelijk relaties met vrouwen, dat staat vast. De vrouwen waren echter vaak ofwel van het moederlijke type en geestelijke partners waarbij hij vooral op zoek was naar kameraadschap, ofwel jonge meisjes uit lagere stand, van wie hij hoopte dat ze iets van hun frivoliteit op hem over zouden kunnen brengen en hem uit zijn intellectuele toren van de geest naar beneden konden halen. In de liefde lijkt Ter Braak dikwijls nogal hals over kop te reageren. Hoewel die impulsiviteit eventueel aan een zeer gepassioneerd karakter doet denken, zijn Ter Braaks snelle beslissingen op het gebied van romantiek juist erg verstandelijk en een tikje fatalistisch; in de trant van 'hup! dan maar zo!' Opvallend is dat Ter Braak nauwelijks gericht was op het seksuele aspect in zijn relatie tot vrouwen. Hij bleef lang onervaren op dit vlak; zelfs in zijn huwelijk met Ant Faber schijnt daar niet zo heel erg veel verandering in gekomen te zijn, aldus Hanssen. 'Het echtpaar Ter Braak besliep weliswaar nog steeds samen het lits-jumeaux dat in Den Haag nieuw aangeschaft was, maar van seksueel verkeer was in deze jaren allang geen sprake meer, voorzover het in de eerste huwelijksperiode al een naam had mogen hebben.'¹⁹⁰

Natuurlijk hoeft Ter Braaks preutsheid en kuisheid absoluut niet te betekenen dat er meer aan de hand was dan het ontwijkende verlegen gedrag dat gewoon bij zijn karakter hoorde. Hij was een denker die moeilijk tot zijn eigen gevoelsleven kon doordringen. Zijn voelen was hem van jongs af aan afgeleerd en versterkt door enkele traumatische ervaringen had hij zich aangewend zijn emoties weg te drukken. Het innerlijke beschermde hij achter een pantser van het uiterlijke. Gesuggereerd wordt ook dat zijn seksuele desinteresse te maken zou hebben met een laag libido of zelfs impotentie. 'Het kan niet anders of de reden van het niet doorgaan van het huwelijk, Ter Braaks impotentie, is door sommige Nederlandse verwanten omgedraaid of zo men wil, omgelogen, in een veronderstelde steriliteit van Gerda Geissel'¹⁹¹

c. Homoseksualiteit

Ondanks dat het niet erg expliciet vermeld wordt, blijft het onderwerp homoseksualiteit steeds rondzweven. Opvallend is dat vaak veel nadruk wordt gelegd op de ontkenning van Ter Braaks homoseksualiteit, zowel door Hanssen als door Ter Braak zelf. Blijkbaar speelt deze dus een rol, waarom is de ontkenning ervan anders steeds noodzakelijk?

Naar aanleiding van een aantal zinnen van Ter Braak gewijd aan de dichter L. Th. Lehman waarin hij deze vergelijkt met Rimbaud, verklaart Hanssen het volgende.

Het staat de lezer natuurlijk vrij zulke loftuitingen met een roze gekleurde bril te lezen, maar als Gomperts zegt dat de homoseksualiteit voor Ter Braak 'dichter bij de werkelijkheid' is gekomen dan hij naar buiten ooit liet merken, dan was het toch zeker niet met de dichter Lehmann.'¹⁹²

---

190 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 414.

191 Ibidem, p. 68.

192 Ibidem, p. 431.

Wat mij betreft hebben de 'loftuitingen' noch de vergelijking met Rimbaud veel te maken met homoseksualiteit, maar vooral met het prijzen van grote intelligentie op jonge leeftijd. Vreemd dat Hanssen hier homoseksualiteit bij haalt, terwijl ik juist de roze bril op heb! Bovendien, als de verwijzing naar Rimbaud wél slaat op diens homoseksualiteit, dan zegt de onmiddellijke ontkenning dat er met Lehmann ooit iets 'werkelijkheid' geworden zou kunnen zijn waarschijnlijk meer over Lehmann, dan over Ter Braak. Een ontkenning waarmee Hanssen trouwens tegelijkertijd de mogelijkheid suggereert dat er ooit met iemand anders wél iets 'dichter bij de werkelijkheid' is gekomen...

In hoofdstuk 12 schrijft Hanssen naar aanleiding van de afkeer van Klaus Mann die Du Perron ontwikkelde vanwege diens homoseksualiteit: 'Enig begrip voor afwijkende seksuele attitudes hebben Ter Braak en Du Perron nooit tentoongespreid'¹⁹³

De noot die hij hierbij toevoegt luidt als volgt:

Het is kenmerkend dat Ter Braak in zijn *Politicus zonder partij*, 128, in verband met zijn opvatting van vriendschap opmerkt: 'Ik behoef zeker niet te accentueeren, dat mijn begrip van vriendschap noch met de vriendschap van de bittertafel, noch met den vegetarischen Eros moet worden verward...' (Vw iii, 85). De stijlfiguur ('Ik behoef zeker niet...') moet verbloemen dat hij deze accentuering zelf wel degelijk nodig vond.¹⁹⁴

Ik vind het op mijn beurt weer kenmerkend dat Hanssen hier verder niet echt op ingaat. Wanneer je zegt dat hij verbloemt dat hij de ontkenning van homoseksualiteit 'wel degelijk nodig vond', lijkt mij dat daar iets interessants achter steekt. Ik betwijfel trouwens ook of Ter Braak met 'den vegetarischen Eros' op homoseksualiteit doelt. Hoewel ik deze uitdrukking niet ken, denk ik dat hij met vegetarisch juist de tegenhanger van vleeselijk bedoelt en het dus heeft over platonische liefde. Ter Braak wil hier zeggen dat het bij vriendschap niet over 'gezelligheid' of gewoon 'houden van' gaat, maar om een ingewikkeld soort spel van bewondering.

Bij noot 44 van hoofdstuk 20 kun je je opnieuw afvragen waarom iets zo dringend ontkend moet worden, als er geen enkele reden zou zijn voor enige 'verdenking':

Speculeren over een latente homoseksuele aanleg van Ter Braak leidt tot niets. Zijn sporadische hulding van 'de beproefde en ongegëeneerde mannavrienschap' uit de briefwisseling met Binnendijk in de jaren twintig (28 januari 1927), is te begrijpen als een spiegelbeeld van zijn onzekerheid ten aanzien van vrouwen, met name zijn liefdesideaal Jo Planten-Koch. Sprak hij Binnendijk een keer aan als 'Geliefde vriend', dan haastte hij zich met de opmerking: 'uit het vervolg van dit schrijven zal weer ten duidelijkste blijken, dat deze titel niet op h.[omo] s.[eksualiteit] wijst!' (22 december 1925). [...] Ter Braaks *Politicus zonder partij* uit 1934 geeft een lofzang op de vriendschap, maar ook daar voegt hij onmiddellijk een p.s. toe: 'Ik behoef zeker niet te accentueeren, dat mijn begrip van vriendschap noch met de vriendschap van de bittertafel, noch met den vegetarischen Eros moet worden verward...' (128; vw iii, 85). Eerder vindt men sporen van homofobie bij Ter Braak¹⁹⁵

---

193 Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam, 2001. p. 240.

194 Ibidem, p. 622.

195 Ibidem, p. 416.

Conclusie

Laat ik voorop stellen dat het niet mijn bedoeling is om aan te tonen dat Menno ter Braak homoseksueel was. Een dergelijke conclusie is onmogelijk en literair weinig interessant. Bovendien zou zo iets een veel te zwart-witte weergave van de werkelijkheid zijn. De werkelijkheid is grijs en de absolute waarheid ligt buiten het bereik van een onderzoek als dit.

Ter Braaks ontwijkende houding ten opzichte van seksualiteit kan allerlei oorzaken hebben: homoseksualiteit, impotentie, aseksualiteit, laag testosterongehalte of schaamte. Het is zeker niet aan mij hier een oordeel over te hebben en bovendien gaat het mij hier ook niet om. Waar het mij wel om gaat is dat Ter Braak zelf dit aspect als problematisch leek te ervaren en het bovendien in zijn fictie verwerkt lijkt te hebben. Zowel in *Hampton Court* als in *Dr. Dumay verliest...* draait het om het gevoel normaal te willen zijn en mogelijke afwijkingen te willen verbergen. De worsteling hiermee wordt verbonden aan het aspect van seksualiteit, waarbij het zowel over vrouwen als over mannen gaat. De homo-erotiek in *Hampton Court* en het Jean Wood-incident in *Dr. Dumay verliest...* zijn onmogelijk te negeren en kunnen zeker niet zomaar onder 'toevalligheden' geschaard worden. Ook het verband tussen Van Haaften, keizer Otto III en Jacques de Thouars blijf ik een zeer interessant gegeven vinden en zo zijn er nog veel meer hints (en contra-hints) die aandacht blijven vragen. *Hampton Court* is een van de meest mysterieuze romans die ik ooit gelezen heb en het gevoel nog steeds niet tot de ware kern van de verhulling doorgedrongen te zijn zal mij misschien wel nooit meer los laten.

Ondanks dat ik de conclusie uit mijn nota van vorig jaar, dat *Hampton Court* te lezen is als een gecodeerde coming-out, dus sterk wil nuanceren, meen ik toch dat ook homoseksualiteit een van de opties blijft. Deze mogelijkheid verdient in ieder geval veel meer aandacht dan er tot nog toe aan besteed is.

Bibliografie

- Anten, H., 'De contemporaine kritiek op Menno ter Braaks Hampton Court'. In: *De nieuwe taalgids* 80. 1987. p. 125-139.
- Anten, H. 'Gomperts en Ter Braak'. In: *NRC Handelsblad* 21 april 2000.
- Anten, H., [bespreking van] Léon Hanssen, Want alle verlies is winst. In: *Nederlandse Letterkunde* 6, 2001.
- Asselt, M.C. van, *De Ter Braak code? De verborgen boodschap van Hampton Court*. 2010. [Ongepubliceerde eindnota bij de casuscursus Ter Braak, gegeven door dr. J.H.M. Anten in het jaar 2009/2010 aan de Universiteit Utrecht]
- Boven, Erica van en Mary Kemperink [bewerking], *Literatuur van de moderne tijd. Nederlandse en Vlaamse letterkunde in de 19e en 20e eeuw*. Bussum 2006.
- Braak, M. ter, 'Het onvolkomen huwelijk'. In: *Man tegen man*. Brussel 1931.
- Braak, M. ter, *Hampton Court*. Amsterdam 1964 [1931].
- Braak, M. ter, *Dr. Dumay verliest...* Amsterdam 1955 [1933].
- Braak, M. ter, *Politicus zonder partij*. 1934.
- Braak, M. ter, 'Een dubbelganger'. In: *Het Vaderland* 31 mei 1936.
- Braak, M. ter / D.A.M. Binnendijk. *Briefwisseling 1923-1940*. (Geraadpleegd via www.mennoterbraak.nl)
- Braak, M. ter / Ant Faber. *Briefwisseling 1931-1940*. (Geraadpleegd via www.mennoterbraak.nl)
- Braak, M. ter / H.A. Gomperts. *Briefwisseling 1937-1940*. (Geraadpleegd via www.mennoterbraak.nl)
- Braak, M. ter / E. du Perron. *Briefwisseling 1930-1940*. (Geraadpleegd via www.mennoterbraak.nl)
- Braak, M. ter / J.M.B. Stolte. *Briefwisseling 1929-1935*. (Geraadpleegd via www.mennoterbraak.nl)
- Brillenburg Wurth, Kiene en Ann Rigney [red.], *Het leven van teksten*. Amsterdam 2008 [2006].
- Deel, Ton van. 'Een dandy uit Eibergen'. In: *Trouw*, 4 november 2000.
- Fokkema, Douwe en Elrud Ibsch, *Het modernisme in de Europese letterkunde*. Amsterdam 1984.
- Fontijn, J., *Opgebouwd uit hetzelfde. Broers en zusters in de literatuur*. Amsterdam 2011.
- Fransen, A., 'Hermans' hemel'. In: *HP/De Tijd*, 15 september 1995.

- Goedegebuure, J., *Nederlandse literatuur 1960-1988*. Amsterdam 1989
- Goedkoop, H. 'De waarheid uitgewist'. In: *NRC Handelsblad* 31 maart 2000.
- Gomperts, H.A., *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949.
- Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1981.
- Gomperts, H.A., *Een kern van waarheid*. Amsterdam 2000.
- Hanssen, L., *Leven in geleende tijd. Over Menno ter Braak*. Eibergen 1992.
- Hanssen, L., *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Amsterdam 2000.
- Hanssen, L., *Sterven als een polemist. Menno ter Braak 1930-1940*. Amsterdam 2001.
- Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003.
- Hermans, W.F., 'Eindelijk alles over Menno'. In: *Merlyn*, jaargang 1, aflevering 2, jan. 1963.
- Hermans, W.F., *Een wonderkind of een total loss*. Amsterdam 1981.
- Hielkema, A.[red.], *De dandy of de overschrijding van het alledaagse. Facetten van het dandyisme*. Meppel/Amsterdam 1989.
- Kap, A. *Jagen om te doden*. Bachelorscriptie Universiteit Utrecht 2010.
(Geraadpleegd via www.mennoterbraak.nl)
- Kummer, E., *Literatuur en ideologie. Proust en Ter Braak*. 1985.
- Peters, A. 'De leerling gaat zijn meester te lijf'. In: *De Volkskrant* 7 april 2000.